

Fig. 56. 1. Vista de la cisterna amb la colmatació u.e.: 1233; 2. Vista del canal central sense les tapes i el farciment interior u.e.: 1181; 3. Vista del terra d'un nou dipòsit quadrat situat a sobre del pou i darrere de l'estructura circular.

permet gaires precisions sobre la seva funcionalitat. Pensem que es tracta d'un dipòsit d'aigua que s'omple directament des del canal de la mina que passa per darrere del mur (u.e.: 1340), mitjançant un forat obert en aquesta mateixa paret, que en la fase II ja existia per tal d'assegurar el nivell freàtic del pou, o bé, mitjançant un procés manual de galledes.

La construcció del mur que tanca per l'est aquest suposat dipòsit d'aigua cobreix i es lliga constructivament amb els materials que configuren la paret d'una bassa circular aixecada amb blocs de pedra lligats amb morter (u.e.: 1253, figura 57.2). Aquesta gran estructura es troba localitzada immediatament després de la volta i ocupa tota l'amplada de l'adoberia, a excepció de la banda nord, on es respecta la banqueta de roca anterior adossada al tancament. Aquesta superfície es convertirà en un estret passadís elevat que permet la comunicació entre la mina i l'adoberia (vegeu fig. 59, passadís/replà).

Es tracta d'un gran dipòsit o bassa de planta circular i un diàmetre interior de 2,60 centímetres que originalment podia tenir uns 70 centímetres de fondària. La tipologia constructiva és idèntica a les estructures circulars indeterminades que apareixen en molts soterranis del segle XIV i XV de la Lleida feudal i que podien relacionar-se amb l'activitat tèxtil o l'emmagatzematge de l'oli.

Seguint en direcció al tancament fluvial i adossat al tancament nord, on hi havia tres calciners, trobem un replà i els graons d'una escala. Aquesta curiosa estructura s'aconseguí deixant parcialment enderrocats

els calciners anteriors, afegint un mur (u.e.: 1154) per ampliar el replà i un altre (u.e.: 1155), per augmentar l'amplada dels graons repicats parcialment en la banqueta de roca que tancava pel nord un calciner anterior (vegeu figura 58.1, 2).

Les escales servien per superar el desnivell que hi havia entre el nou terra (144,77 msnm.) de l'adoberia i la banqueta nord de pedra repicada que formava la vora dels calciners (145,17msnm.). Amb quatre esgraons s'accedia al replà de les escales. Aquest nivell tenia continuïtat cap a l'interior a través de la banqueta de roca que hi havia adossada i separada de la paret de tancament nord de l'adoberia. Aquest pas elevat serà utilitzat a partir d'ara per accedir i treballar al clot circular i dirigir-se cap a la mina i la resta d'adoberies (vegeu fig. 59).

També relacionat amb aquesta fase, cal destacar l'existència de tres capes de sorra verdosa sobre les tapes del canal central (u.e.: 1148, 1149 i 1137) utilitzades per anivellar les irregularitats de la superfície i aconseguir paviments regulars de terra batuda (u.e.: 1129, 1089 i 1078). Un d'aquests terres tenia enganxades unes interessants llavors pendents d'anàlisi que podrien estar relacionades amb el tipus d'activitat realitzada en aquest espai lliure i el gran clot circular.

Respecte a l'adoberia número 5 hem de mantenir la planta de fases anteriors malgrat que no es pot descartar l'existència de petites reformes contemporànies que no s'han conservat en el registre arqueològic. Repetim, ara, els usos i estructures definides en fases anteriors (fase II-III-IV) perquè les primeres accions que afectaren els clots originals no es documenten fins al segle XIV (fase VII).

Interpretació i datació de la fase V

En els nivells de terra relacionats amb l'anivellament i els paviments de terra batuda d'aquesta fase només es van recuperar tres fragments de ceràmica. Per tant, determinar el moment d'aquesta reforma resulta impossible. En canvi, sabem que el moment final d'aquesta configuració se situa entre el segon i el tercer quart del segle XIV, segons es desprèn de la datació dels materials continguts en el potent nivell de residus (u.e.: 1008 i 1041) que es llença i cobreix

Fig. 57. 1. Restes del mur de tancament est del nou dipòsit (u.e.: 1256) recolzat sobre el clot circular u.e.: 1253.

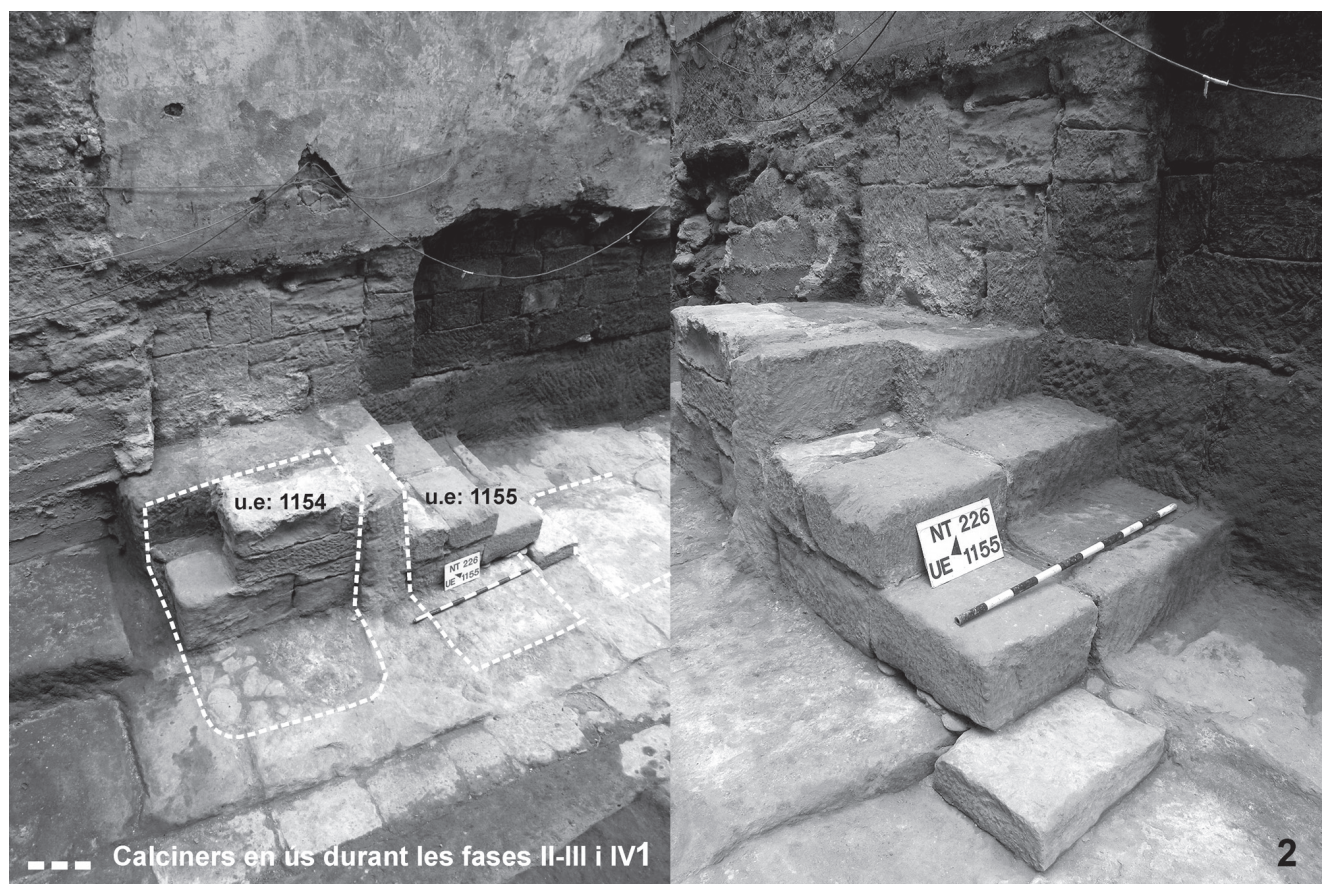

Fig. 58. 1. Vista general del replà (u.e.: 1154) i les escales (u.e.: 1155) construïdes aprofitant les parets d'anteriors calciners; 2. Detall dels graons afegits amb blocs quadrats i el repicat esglaonat de la banqueta de roca.

tota l'adoberia, un cop erigit el nou tancament fluvial (fase VI).

Com hem vist, l'adoberia és objecte d'una profunda reforma testimoni d'un canvi sobtat en el sistema productiu dels tallers inclosos en la propietat de l'adober número 4. És possible que la desaparició de totes les estructures de l'adoberia número 6 sigui el testimoni d'una reducció de la capacitat productiva relacionada amb una crisi del sector, o bé, respongui a una reestructuració del treball el significat de la qual desconeixem.

Aquesta incertesa s'agreuja pel fet de desconèixer la funcionalitat concreta de l'estructura més important ara construïda: un clot circular idèntic als apareguts en moltes cases de la Lleida feudal, i en alguns dels quals s'han recollit mostres de lípids relacionats amb l'elaboració o emmagatzematge de l'oli (Tresserras 2000: 101-106). No sembla agosarat plantejar la possibilitat que en aquest moment l'antiga adoberia número 6 es transforma en un soterrani o celler on es guarda l'oli utilitzat en el greixatge de les pells. En aquest sentit considerem molt important analitzar les restes orgàniques contingudes en el paviment 1078.

El trànsit entre la zona localitzada sota la volta del carrer Blanquers, des d'on s'accedia a la mina i la resta d'adoberies, i la situada darrere del tancament fluvial, va quedar resolt amb la construcció de les escales i el replà connectat amb l'estret passadís elevat que hi havia a la banda nord del clot circular.

Fase VI, època feudal, segle XIV (1350-1375)

Aquesta fase comença quan s'enderroquen les parets del dipòsit quadrat (u.e. 1184 i 1256, figura 66), s'extreuen els blocs del clot circular (u.e.: negativa 1255) i es recreix la paret occidental de la cisterna (u.e.: 1016) per contenir les terres que omplirien (u.e.: 1008, 1041) la superfície de l'adoberia núm. 6. Es tracta d'unes intervencions encaminades a aixecar el nivell del terra de l'adoberia i assolir un espai lliure de construccions (vegeu fig. 60. 1, 2 i 3).

Aquesta reforma radical va estar lligada amb la substitució de l'antic tancament fluvial de l'adoberia núm. 6 per un de característiques constructives idèntiques als trams de la muralla nova, que a partir del 1364 s'estava erigint per tota la ciutat. Com que no s'havia conservat cap paviment i tampoc no s'afegiren noves estructures desconeixem els usos que acollí aquesta nova configuració de l'espai.

El nou tancament fluvial, molt més gruixut que l'anterior, té una amplada que oscil·la dels 2,20 metres de la base fins als 1,60 a la part superior. És a dir, un mur amb escarpa que reforça el seu assentament. Està construït mitjançant un nucli intern de morter de calç i pedres revestit amb blocs de pedra sorrenca. L'exterior, que donava a la sèquia d'Alcarràs i el riu, presenta blocs regulars rectangulars encoixinats, i l'interior, blocs quadrats de mides més irregulars (vegeu figures 61.2 i 62.2). El parament interior es recolza sobre el terra de l'adoberia i l'exterior sobre els blocs de l'antic tancament andalusí (vegeu

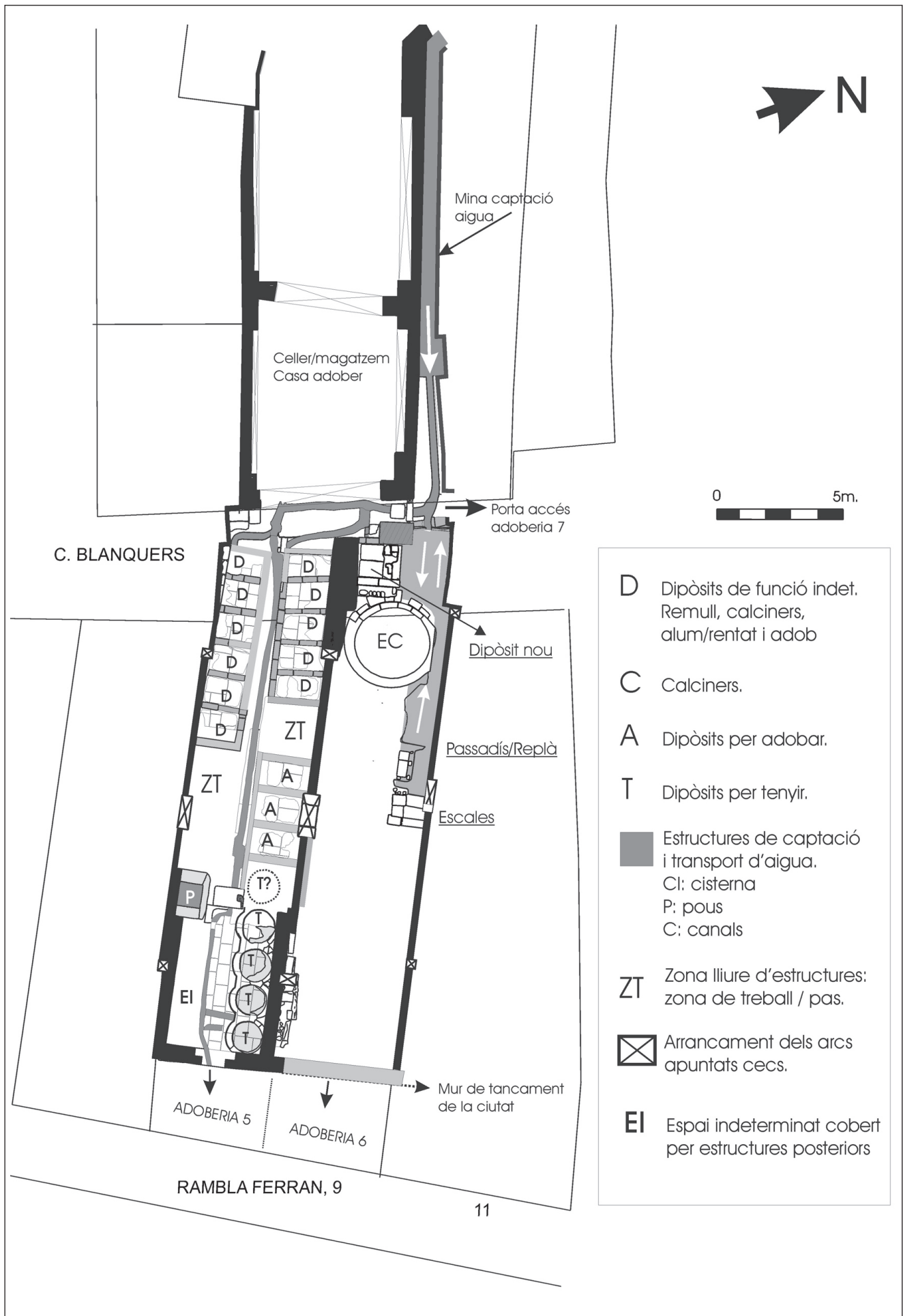

Fig. 59. Fase V (1a meitat s. XIV). Proposta de restitució de les adoberies 5 i 6.

Fig. 60. 1. Vista general de l'adoberia número 6 després de retirar els afegits contemporanis i identificar el primer dels nivells excavats manualment (u.e.: 1008); 2. Al centre, vista general de l'estrat (u.e.: 1041). Observeu com cobreix les escales i les restes del clot circular; 3. Vista del nou llinar d'accés a la mina (u.e. 1016), construït a sobre de l'antiga paret occidental de la cisterna.

fase I). L'alçada també varia molt, mentre que a l'interior el mur fa 1,5 metres, a l'exterior arriba als 3 metres, la qual cosa ens indica que està construït contra una terrassa repicada en la roca del pendent.

És important senyalar que el parament exterior, fet amb blocs rectangulars disposats al llarg, continua en direcció cap al sud, recolzant-se per sobre de l'antic tancament fluvial de l'adoberia número 5. Segurament, i aprofitant els treballs, es va recreïxer, folrar i consolidar el vell mur per sobre de l'extradós de la volta del celler de tint.

Cap al nord, on hi havia el tancament de l'adoberia número 6, s'aprecia clarament per fora i per dins com el nou mur s'adossa a un d'anterior (u.e.: 1276) que correspon a les restes del tancament original del segle XIII (vegeu fig. 61.1). Per tant, no es tracta d'un llenç de muralla continu sinó d'una obra aixecada exclusivament per a refer el tancament de l'adoberia.

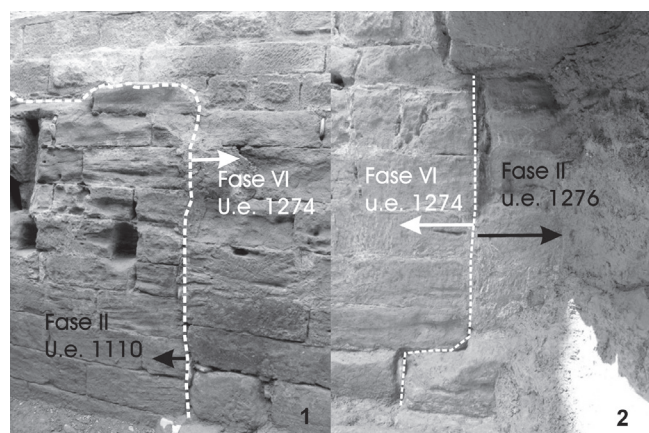

Fig. 61. 1. Detall del punt de contacte entre el vell tancament de l'adoberia núm. 5 (u.e.: 1110) i el nou mur de tancament de l'adoberia núm. 6 (u.e.: 1274); 2. Detall del punt de contacte entre l'extrem nord del nou tancament (u.e.: 1274) i l'antic tancament fluvial de l'adoberia número 6 (u.e.: 1276), vist des de l'exterior.

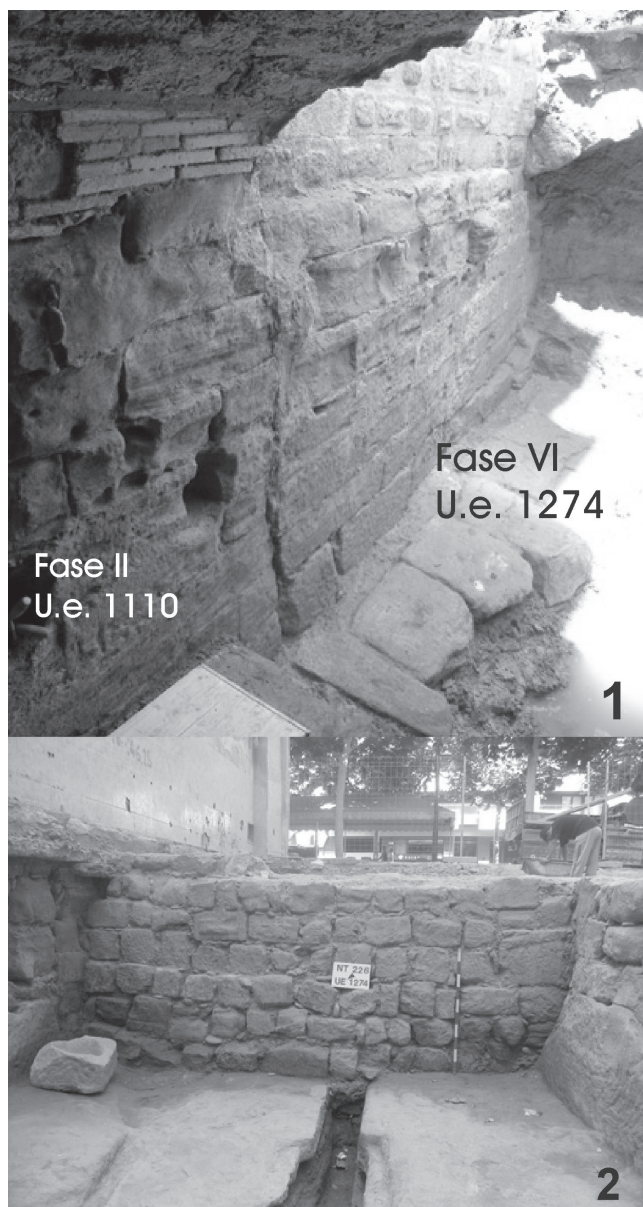

Fig. 62. 1. Vista general del parament exterior del nou tancament fluvial; 2. Vista del parament interior del nou tancament fluvial.

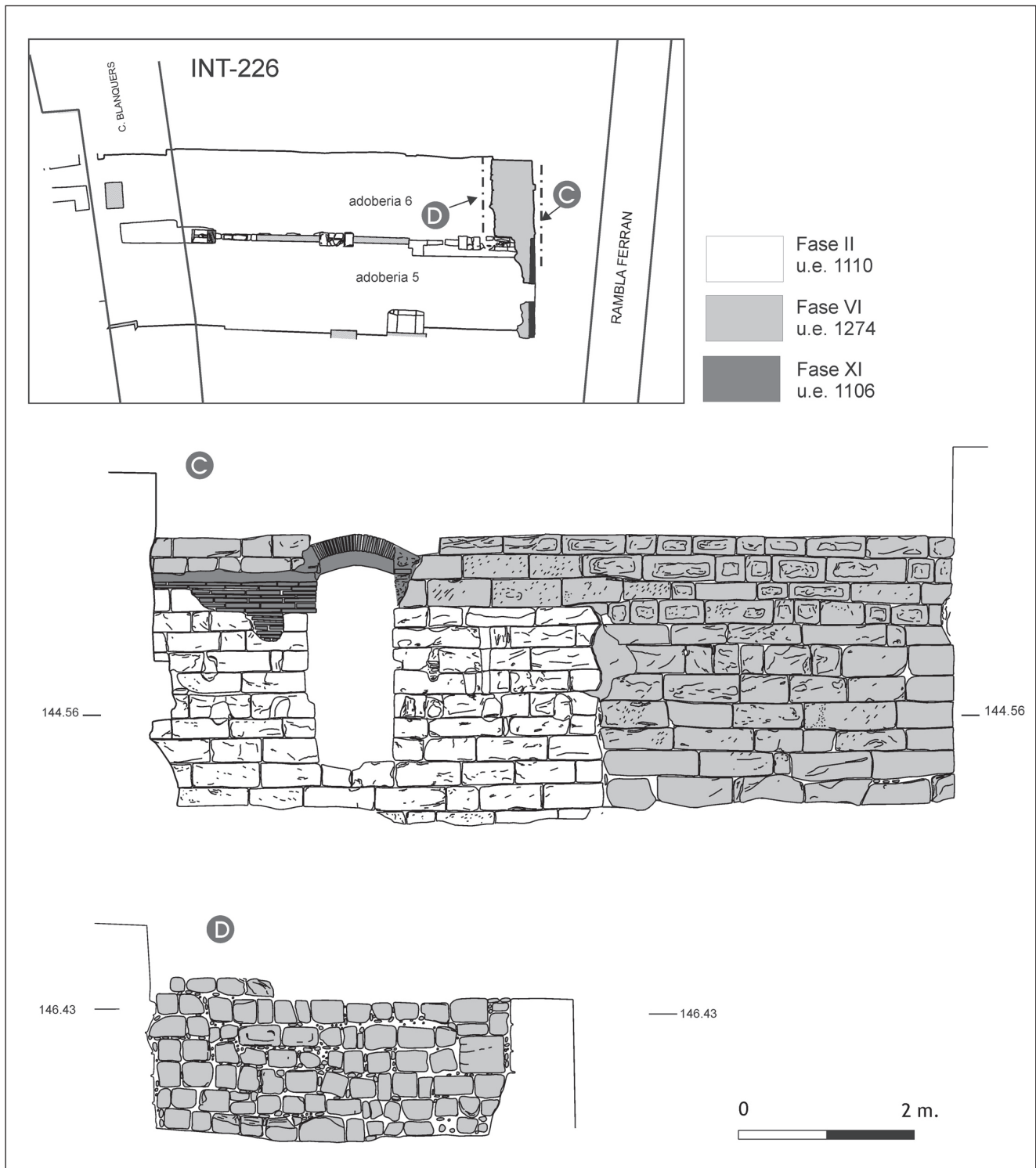

Fig. 63. Alçats del tancament fluvial: fases II-VI i XI.

Interpretació i datació de la fase VI

Probablement, aquesta és l'única fase ben datada de tota la seqüència estratigràfica. I això, gràcies als materials i a la significació dels estrats (u.e.: 1008 i 1041) que s'adossen i cobreixen l'escarpa interna del nou tancament, la qual cosa vol dir que la cronologia dels materials recuperats permet establir el moment a partir del qual es transformaria l'adoberia número 6 (*terminus post quem*).

A més, la tècnica i tipologia dels materials utilitzats en la construcció del tancament ens posa directament en contacte amb la nova muralla que, entre

el 1364 i el 1367, per ordre de Pere III d'Aragó i Catalunya, s'estava erigint a tota la ciutat de Lleida, amb nombrosos trams documentats en els darrers anys. També cal destacar que és una obra idèntica al tram de mur, que en aquest mateix moment creua i inutilitza l'adoberia número 1 (Payà 2005: fase IV).

En relació amb la gran quantitat de ceràmica recollida a la u.e.: 1041 i 1008, i pel que respecta a les peces decorades de Paterna i Manises, hem de dir que es tracta bàsicament de produccions fabricades i consumides a partir de mitjan segle XIV. L'absència de decoracions més evolucionades i complexes de finals de la mateixa centúria permet finalment establir que

les reformes d'aquesta fase haurien tingut lloc entre el 1350 i el 1375.

Fase VII, època feudal, segles XV / XVI

Un cop anul·lades totes les estructures de l'adoberia número 6 i perdut qualsevol rastre de reutilització posterior, documentem per primer cop, i des de la fase II, intervencions constructives que impliquen canvis significatius en l'adoberia número 5. El registre estratigràfic permet situar-les exactament en aquest moment ja que els nous dipòsits adossats al tancament central estan relacionats amb l'augment del gruix i reforç d'aquest mur; una obra que afecta directament els nivells llençats en la fase anterior (u.e.: 1008 i 1041).

La primera intervenció consistí a modificar l'arquitectura del tancament nord de l'adoberia número 5 mitjançant la construcció d'un mur (u.e.: 1037) sobre els blocs de pedra dels respectius tapiats estructurals de la llum de les arcades. Aquest mur estava reforçat per una potent fonamentació de morter i còdols (u.e.: 1035) llençada a l'interior d'una rasa excavada en els estrats abocats sobre l'adoberia número 6. Això demostra clarament que aquesta acció constructiva va haver de fer-se després d'una importat reforma en el mur que separava les dues adoberies des de la fase II.

Només enderrocant la part superior dels arcs, o bé, obrint finestrals en el tapiat de la llum de les arcades, es podia recolzar noves filades de pedra transversalment. Tampoc no era possible assolir contacte físic i lligar el nou mur amb la banquetta de reforç o fonament localitzat al costat nord del tapiat, ja sobre la superfície de l'adoberia número 6 (vegeu figura 64.1-3). L'objectiu d'aquesta obra fou assolir un tancament, on les parts corresponents als envans de les arcades tinguessin el mateix gruix que els estreps de les arcades i obtenir una paret plana i homogènia on adossar els nous dipòsits.

Per tant, abans o en el moment d'iniciar aquestes reformes havien pogut succeir dues coses:

1. S'obriren dos finestrals en els tapiats estructurals de les arcades del tancament central, sense que això comportés l'enderroc de les arcades i el pis superior on hi havia l'assegador.

2. S'havia desmuntat el forjat i el pis superior, rebaixant a tot el llarg de l'adoberia l'alçada original del mur de divisió entre les dues adoberies.

Malgrat que del tancament sud de l'adoberia número 5, no es va poder veure l'amplada del mur, ja que té a sobre les parets del nou edifici, la visualització de l'alçat exterior permet identificar també sengles revestiments (u.e.: 1238 i 1239) que augmenten el gruix de la paret, allí on els envans estructurals estaven més endarrerits en relació amb els estreps de les arcades (vegeu figura 65).

Un cop regularitzats els dos tancaments perimetrals de l'adoberia el següent pas consistí a aixecar les noves estructures de producció. A la banda nord s'hagué d'enderrocar els tres clots d'adob anteriors i substituir-los per quatre nous dipòsits adossats al tancament central ja reformat. Aquesta unitat constructiva també comportaria importants canvis en el celler de tint, com l'anul·lació dels clots circulars i la inutilització de bona part de la llum de la volta, cegada per les parets de la nova bateria de dipòsits que juntament amb la paret nord de l'antic pou configuren a partir d'ara els brancals d'una porta d'accés al celler. El terra d'aquells vells dipòsits fets amb grans lloses de pedra serviria de base als revestiments hidràulics dels nous clots.

Aquesta unitat constructiva està formada per dos murs de tancament més gruixuts (u.e.: 1047 i 1048), tres envans interiors (u.e.: 1049, 1050 i 1051), tots perpendiculars i adossats al tancament central, i els respectius murs independents de tancament sud (u.e.: 1052, 1053, 1054 i 1055), on hi havia els forats de desguàs al canal central. A excepció dels murs de tancament exteriors est i oest, fets amb pedra petita lligada amb morter, la resta estan aixecats amb grans blocs rectangulars i quadrats molt prims lligats amb morter hidràulic.

El primer dipòsit, de planta rectangular, és el més gran (2,10 × 1,50 metres), seguit per dos més al centre més petits (1,10 × 1,50 metres) i, el darrer, de planta quadrada (1,70 × 1,50 metres), localitzat davant de la volta rebaixada del celler.

Gràcies als revestiments conservats en la paret de tancament nord (u.e.: 1060, 1061, 1062 i 1063, vegeu alçat F, fig. 70) sabem que els nous dipòsits tenien

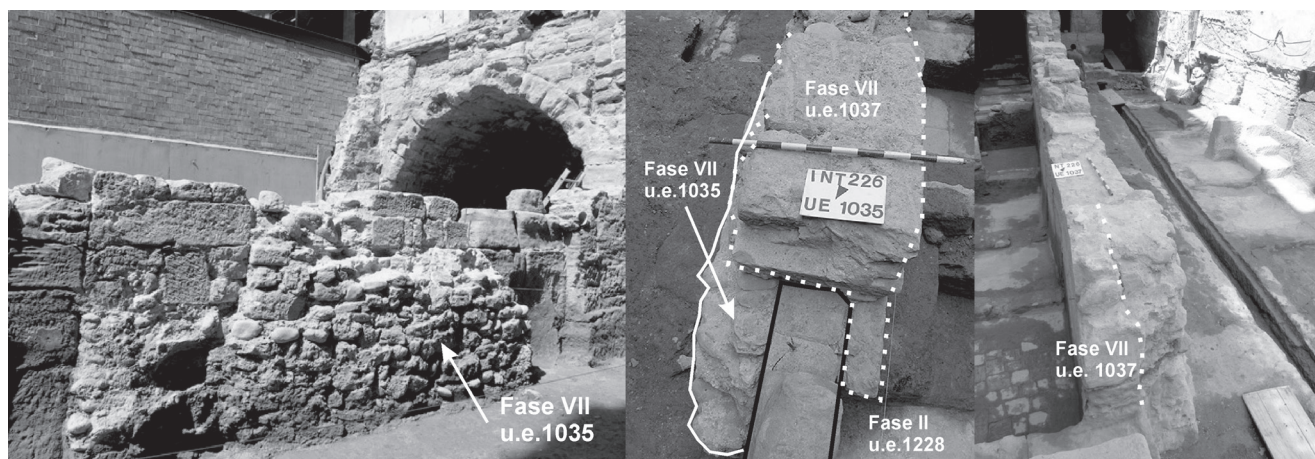

Fig. 64. 1. Vista de la fonamentació de morter i pedra llençada sobre la superfície de l'adoberia núm. 6; 2. Detall dels elements que a partir d'ara formen el reformat tancament central; 3. Vista de la cara sud del mur 1037 revestit de morter hidràulic i configurant l'interior dels quatre clots nous.

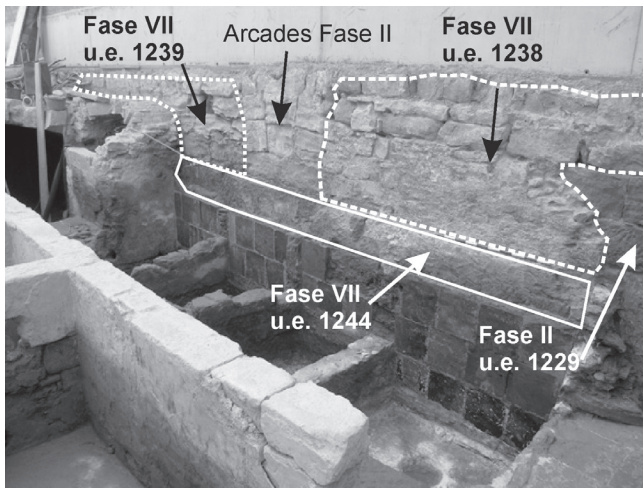

Fig. 65. Vista general dels elements afegits a la paret de tancament sud de l'adoberia número 5 abans de construir els nous clots repicats a la roca.

una alçada interior d'1,60 metres. Totes les parets, tant exteriors com interiors, estaven revestides del mateix morter hidràulic que serveix de paviment. Com que el revestiment del terra estava molt erosionat i perdut es va poder veure l'enllosat dels clots d'adob anteriors. Hi havia, però, en el terra del dipòsit més proper a la volta, una substancial diferència que respon a l'existència d'un quart o cinquè clot circular de l'àrea de tint. En enderrocar aquestes estructures, situades a una cota més baixa que l'enllosat de pedra dels clots d'adob (fase II), es va haver d'aixecar el nivell afegint un nou paviment, en aquest cas, de maons plans, que rebria finalment el revestiment hidràulic. Quan aquesta superfície s'asseca es pot veure el que podria ser la planta del cinquè clot d'adob de la fase II (vegeu figura 66).

Pel que respecta a la banda sud, els nous clots es localitzen ocupant l'anterior zona de treball. En aquest cas també es tracta d'una bateria de quatre dipòsits adossats al tancament i el pou, però de característiques totalment diferents (vegeu fig. 67.1 i 2).

Bona part de la capacitat d'aquests nous clots s'assoleix rebaixant la roca 80 centímetres (143,90 msnm.) per sota del nivell d'ús anterior (144,70 msnm.). En el

Fig. 66. Detall del paviment del dipòsit localitzat davant de la volta d'entrada al celler de tint. Observeu l'empremta més seca corresponent al fons d'un cinquè clot circular (fase II).

Fig. 67. 1/2. Vista general de les dues bateries de quatre clots ara construïdes davant de la volta del celler; 3. Detall de la paret de tancament est de la bateria nord de dipòsits (u.e.: 1048), tapiant part de la llum de la volta del celler de tint; 4. Detall d'un dels envans de separació interiors (u.e.: 1049). Observeu els revestiments hidràulics de totes les parets interiors.

fons i al centre de cada dipòsit hi ha una cubeta o clot de decantació de petites dimensions al qual van a parar quatre petits canals que parteixen dels angles fets amb la intenció de facilitar la neteja. Del rebaix esmentat sorgí un primer clot a l'extrem oest d'1,60 × 1,20 m que secciona completament el paviment enllosat (u.e.: 1221) de l'últim dipòsit de la bateria sud corresponent a la fase II. Tot seguit i en direcció al pou trobem tres nous clots d'1 × 1,20 metres i els respectius envans repicats a la roca (vegeu fig. 68).

Per seguir aixecant en alçada les parets dels nous dipòsits s'afegí al tancament sud ja reformat una banquetta de morter (u.e.: 1244), que avança el pla de la paret. Aquí hi anaven enganxats els maons vidrats que formen la paret sud dels nous dipòsits (vegeu figs. 65 i 68). Gràcies al bon estat de conservació de la banquetta i a un fragment de maó vidrat corresponent a la tercera filada, sabem que l'alçada interior d'aquests nous clots era d'1,70 metres. Pel que respecta als envans de separació interiors (u.e.: 1240, 1241 i 1242) i al mur de tancament est

Fig. 68. 1-4. Vista dels quatre clots repicats a la roca. Observeu les cubetes de decantació al fons per facilitar la neteja dels dipòsits; 2. Fotografia del primer clot de la nova bateria on s'aprecia com secciona les parets i el paviment de lloses (u.e.: 1221) d'un dipòsit anterior (fase II).

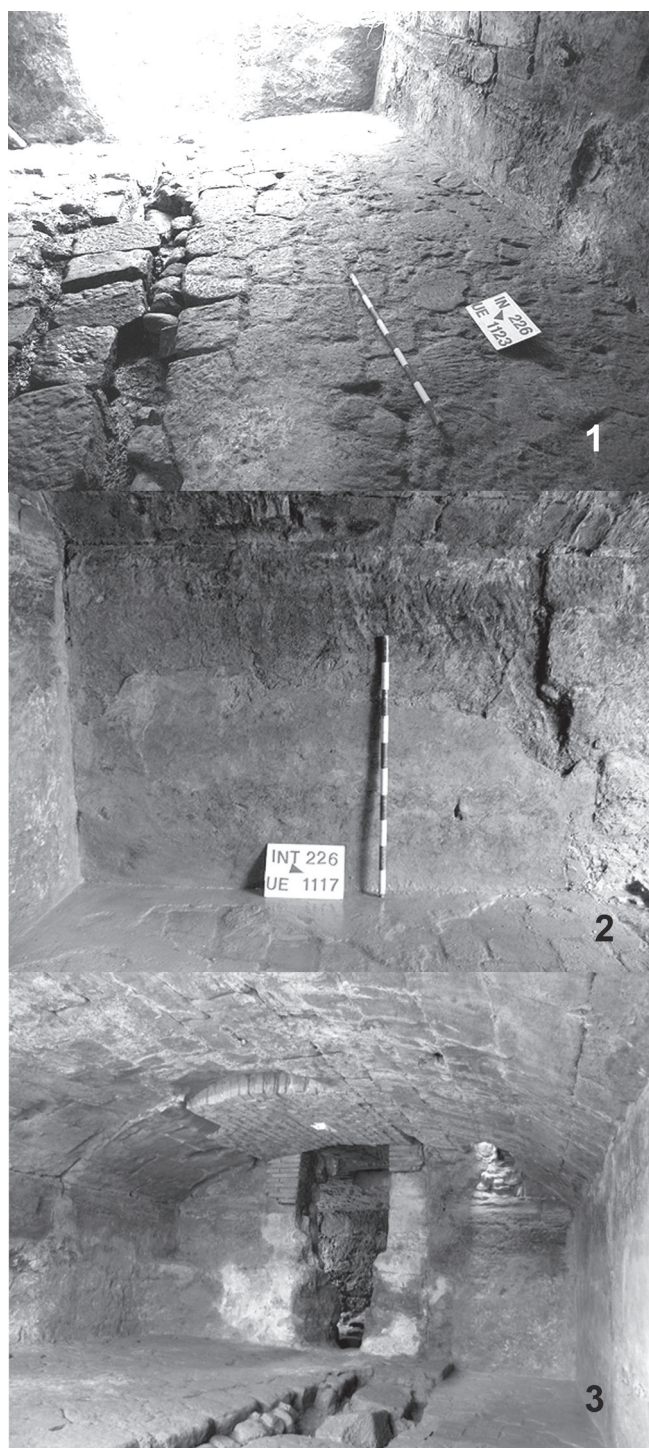

Fig. 69. 1. El nou paviment del celler de tint; 2. Detall del revestiment hidràulic de la paret i les rajoles del terra del dipòsit rectangular adossat a l'angle format entre el tancament fluvial i la paret sud del celler; 3. Vista general de la nova configuració del celler de tint.

(u.e.: 1237) i nord (u.e.: 1261), l'alçada es completa amb parets de maçoneria aixecades sobre la roca revestides amb morter hidràulic.

També fou el moment de substituir les tapes del canal central com ho indiquen les quatre lloses conservades en el tram final (u.e.: 1138) lligades amb el morter que configura els murs de tancament de les dues bateries noves de dipòsits (vegeu fig. 71).

L'interior del celler de tint cobert amb la volta rebaixada experimentarà també una profunda transformació. Ara, es desmunten els clots circulars adossats

a l'estrep nord de la volta i es tapia amb pedres i morter (u.e.: 1370) l'antiga portella d'accés al riu i la sèquia d'Alcarràs.

Tota la superfície interior del celler s'aixeca 30 centímetres mitjançant un nou paviment de pedres molt irregulars unides amb morter (u.e.: 1123). S'hagué de respectar el canal de desguàs exterior i la connexió amb el canal central mitjançant la disposició de noves tapes de coberta que no s'han conservat (vegeu fig. 69).

Ara veurem com apareixen tres nous dipòsits adossats a la paret sud del celler que actua d'estrep de la volta. El primer, localitzat al costat dret de l'entrada, té unes dimensions d'1,60 × 1 metre, el segon és el més petit, de 0,80 × 1 metre, i el tercer, adossat a la paret de tancament fluvial, és el més gran, de 2,10 × 1 metre. Com que es tracta d'una bateria adossada a parets anteriors (pou, estrep i tancament fluvial) només va caldre construir de nou la paret nord (u.e.: 1114 i 1111) i els dos envans perpendiculars (u.e.: 1113 i 1112). Cal destacar que el terra interior està fet amb maons rectangulars (u.e.: 1120, 1121, 1122) que serveixen de base al revestiment de morter hidràulic que cobreix les noves i anteriors parets que configuren els tres clots (u.e.: 1116, 1117, 1118, 1119) (vegeu fig. 71).

Interpretació i datació de la fase VII

Com passava en fases anteriors, l'absència de sediments relacionats amb l'ús dels nous clots impossibilita determinar la funcionalitat d'aquests i la distribució dels treballs en aquesta nova configuració de l'adoberia número 5. Tampoc no sabem si van quedar enderrocats els onze dipòsits (fase II) de la bateria nord i sud, localitzats sota la volta. És possible que alguns encara funcionessin per al remull, l'encalçat o l'alum durant aquesta fase; en canvi, l'últim de la bateria sud sabem que va quedar seccionat per l'excavació i repicat de la roca realitzat per obtenir el fons del nou clot (u.e.: 1236) (vegeu fig. 68.2).

Davant de la imprecisió del registre arqueològic hem optat per representar aquesta zona lliure de construccions (vegeu fig. 71) i marcar-la amb un interrogant.

Pel que respecta a la nova filera de dipòsits construïts a la banda nord hem de dir que els revestiments hidràulics no conservaven cap concreció relacionada amb l'ús com tampoc el farciment que els amortitza a la fase X.

En canvi, els sediments que omplen i amortitzen els clots construïts a la banda sud sí que contenen interessants restes orgàniques i pigments testimoni de la funcionalitat a què eren destinats, o si més no, del tipus d'activitat i treballs realitzats a l'adoberia número 5 en aquest moment.

Malgrat la importància dels sediments no s'ha fet encara cap anàlisi. Creiem interessant fer-ne una petita descripció:

U.e.: 1163. Farciment del fons del primer clot situat a l'extrem occidental de la bateria sud de composició argilosa on trobem irregulars concentracions recollides i separades independentment.

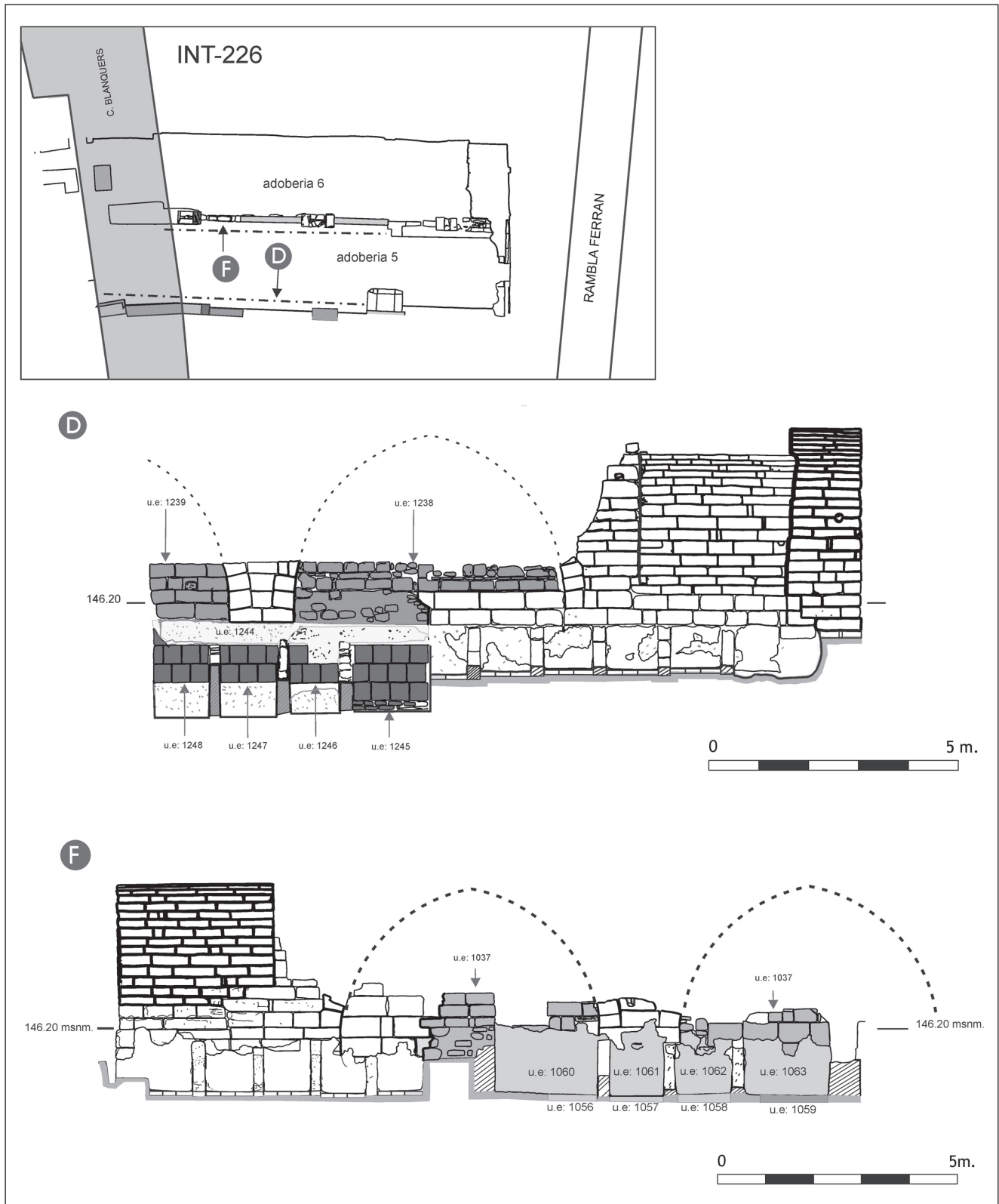

Fig. 70. Alçats fase VII (segle xv). Tancaments adoberia núm. 5.

1: Argila barrejada amb calç blanca i restes de palla. 2: Argila pigmentada de color verd. 3: Argila pigmentada de color negre i vermell. 4: Argila pigmentada de color groc i barrejada amb calç.

U.e.: 1162 i 1161. Farciment del 2n i 3r clots centrals compost d'argila i restes de pigment vermell enganxat al fons.

U.e.: 1095 i 1088. Farciments individualitzats en el tercer clot llençats a sobre de la u.e.: 1161 formats per una crosta de calç pigmentada de verd.

U.e.: 1087. Farciment del clot adossat a la paret del pou compost d'argila. No presentava restes orgàniques ni coloracions aparents.

L'anàlisi química dels residus arqueològics permet determinar l'activitat que es duia a terme a l'interior dels clots. Aquesta eina és d'una ajuda fonamental per interpretar complexos industrials i ha estat utilitzada darrerament en diverses adoberies d'època preindustrial, Cal Granotes a Igualada, Can Ginebreda a Granollers i el Molí del Codina a Tàrraga. En el

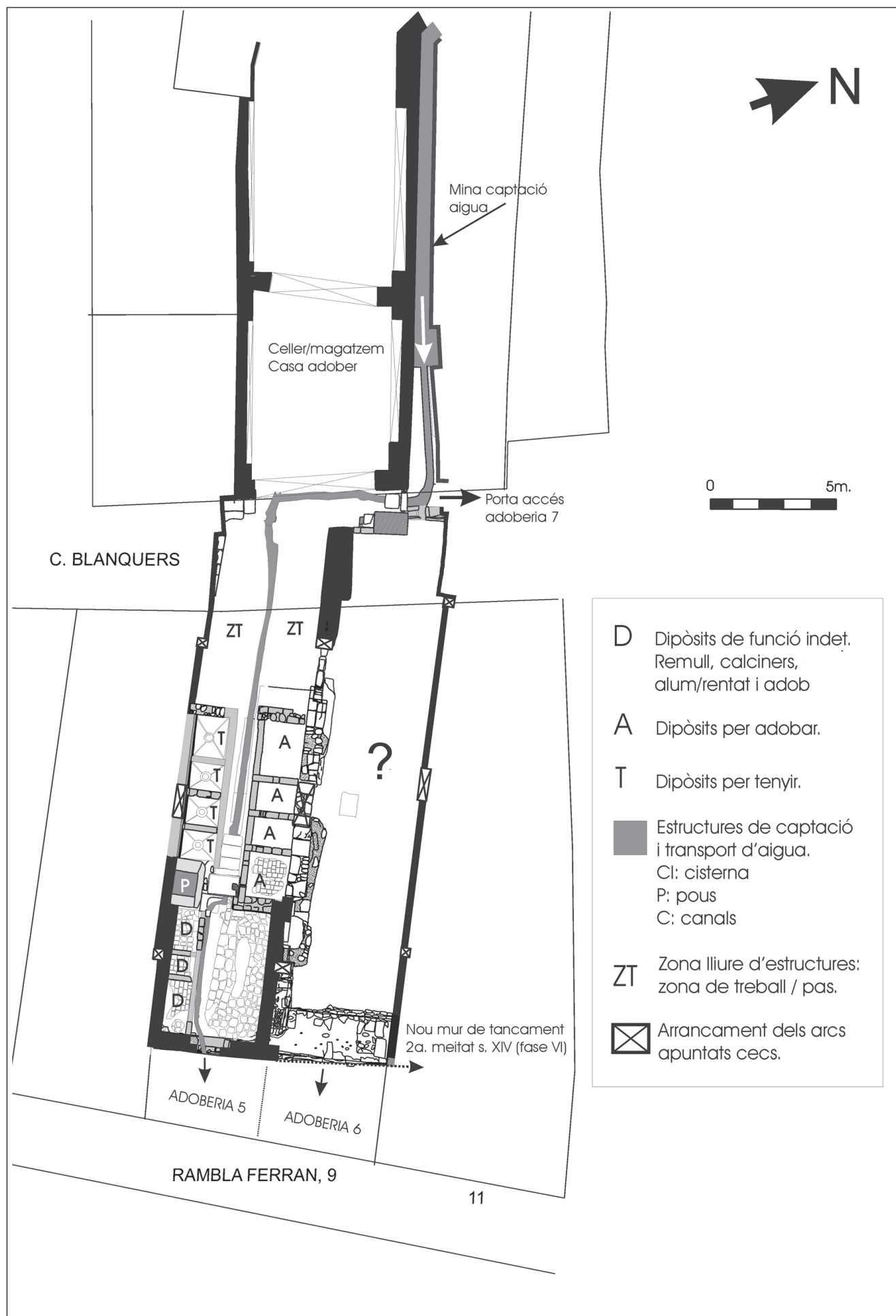

Fig. 71. Fase VII (segles xv-xvi). Restitució de les adoberies 5 i 6.

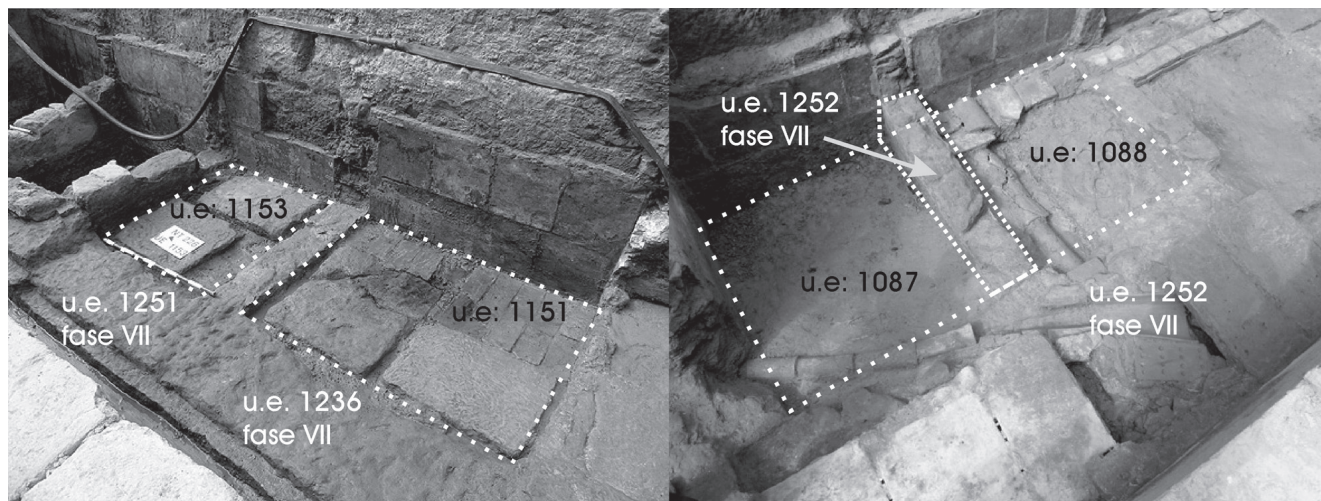

Fig. 72. Vista dels nivells que omplen els anteriors clots i que serviran de recolzament a les parets i paviments dels nous dipòsits.

cas de les adoberies de Lleida la constant reutilització de les estructures i la seva definitiva destrucció fins a nivell de base, fa que siguin poques les mostres susceptibles d'aportar dades interessants, no obstant això, i en el cas dels sediments esmentats, els resultats d'una anàlisi serien d'una gran ajuda per a determinar els processos de transformació de la pell realitzats en aquesta adoberia a partir del segle XV.

Des d'una interpretació purament arqueològica no sembla agosarat plantejar la possibilitat que la troballa de pigments i la gran diversitat colorimètrica (verd, vermell, negre i groc) es pugui relacionar amb la decoració de petits objectes o guadamassils. Si aquests sediments són el reflex de l'activitat realitzada en els clots de la bateria sud o si provenen d'altres parts de l'adoberia és una qüestió més difícil de resoldre. Nosaltres creiem que són un indicador de l'activitat relacionada en els clots, com ho demostra el sediment vermell (u.e.: 1161) enganxat al fons i les parets del segon dipòsit. Tot sembla indicar que en els quatre clots construïts a la banda sud s'hi realitzaven activitats de transformació relacionades amb la pigmentació de la pell o el tintat (vegeu fig. 71).

Pel que fa a l'interior del celler cobert amb volta localitzat darrere del tancament fluvial cal destacar l'anul·lació dels clots circulars, l'elevació del nivell, el tapiat de la portella d'accés a la sèquia i el trasllat de les estructures productives a la banda oposada. Dels tres dipòsits ara construïts amb terres de maons revestits amb morter hidràulic tampoc no tenim cap indicatiu segur de la seva funcionalitat.

Fase VIII, època moderna, segles XVII-XVIII

En aquesta fase continua la reducció del nombre de clots operatius a les adoberies. Ara, els dipòsits anteriors repicats a la roca s'omplen de terra i blocs de pedra per recuperar el nivell de les tapes del canal central.

A l'interior dels dos primers clots (u.e.: 1236 i 1251, fase VII), i sobre els quals s'havia d'aixecar els nous dipòsits, el farciment està compost d'argila, grans blocs quadrats de pedra sorrenca ben disposats i parts regularitzades amb maons (u.e.: 1151, 1152 i 1153). En canvi, els clots situats al costat del pou

van cobrir-se amb un estrat d'argila i petites pedres (u.e.: 1087 i 1088) (vegeu fig. 72).

Sobre la meitat occidental de l'anterior bateria sud s'aixecaren els murs que configuren dos nous dipòsits de planta quadrada. En canvi, la superfície ocupada anteriorment pel tercer i quart clot repicat a la roca, no rebrà cap altra nova construcció, sinó que es convertirà en una zona plana amb un paviment de terra batuda que tapa les noves conduccions de ceràmica.

Un cop anivellat el terra, el següent pas consistí a construir un nou dipòsit d'1 × 1,20 metres aixecat amb parets de maons (u.e.: 1140, 1141 i 1142). Abans, però, s'hagué d'afegir a l'interior del canal un nou conducte de maons a doble vessant i una nova tapa (u.e.: 1084). D'aquesta manera s'assolia una plataforma d'assentament per al mur de tancament nord del clot i s'assegurava la circulació d'aigua, per sota dels murs, a través del canal central.

El segon dipòsit, de planta quadrada (1,40 × 1,40 metres) només conservava la paret sud (u.e.: 1143) (vegeu fig. 87,2). Compartia amb el primer la paret de tancament occidental, i reutilitzava, a l'est, un envà dels clots anteriors. La planta també estava avançada cap al centre amb un mur recolzat a sobre de les tapes de maons plans del canal central (u.e.: 1084).

Tots dos nous dipòsits s'avancen en relació amb la paret sud de l'adoberia, on a la fase anterior hi havia els maons vidrats de revestiment dels clots repicats a la roca. Aquest avanç respon a una intenció ben determinada. Així, veurem com al sud del primer dipòsit s'hi col·loca un gran bloc rectangular de 60 × 1,20 metres de pedra sorrenca (u.e.: 1150, vegeu fig. 73.3) d'on parteix un canal fet amb teules planes i àrabs (u.e.: 1065). Malgrat el nivell de trencament en alçada de totes les estructures relacionades amb aquesta fase no hi ha dubte que sobre el bloc de pedra s'hi realitzava alguna activitat relacionada amb l'aigua o era la base d'un dipòsit completament perdut.

El canal de teules parteix d'un dels angles del gran bloc rectangular i discorre entre el mur de tancament del nou dipòsit (u.e.: 1143) i la paret sud de l'adoberia. Continua fins a trobar-se amb un dels envans dels clots de la fase anterior, on gira sobtadament 90 graus per dirigir-se perpendicularment al canal central al qual es connecta a través d'un forat obert en la paret de roca (vegeu fig. 73.1 i fig. 74.1).

Figura 73. 1. Línia de punts corresponent al dipòsit de la fase II. Línia discontinua corresponent als dipòsits de la fase VII. Línia contínua corresponent als dipòsits o clots construïts a la fase VIII; 2. Detall del mur de maons corresponent al tancament sud del segon dipòsit. Observeu com està recolzat directament a sobre dels blocs de pedra; 3. Detall de l'envà de separació entre els dos dipòsits i el gran bloc rectangular.

Davant de la connexió entre la nova cananada i el canal central trobem ara un tap de morter i maons (u.e.: 1083) que barra el pas de l'aigua de la mina i serveix de suport a la base d'un nou canal fet amb un primer tram de peces planes de ceràmica i un segon, fet amb tubs cilíndrics engalzats (u.e.: 1082) que es dirigeix i es connecta amb el pou a través d'un forat obert en la seva paret.

La represa feta a l'interior del canal contenia les aigües i quan la cota del maó receptor del canal coincidia o era superior a la del nivell de l'aigua que portava el canal central aquesta començava a sobreixir i discórrer per la nova conducció en direcció a l'interior del pou. Per tant, l'objectiu d'aquesta complexa reforma mantingué la voluntat de seguir derivant l'aigua sobrant de la mina cap a l'interior del pou.

En canvi, la conducció que partia de darrere del primer dipòsit (u.e.: 1065) passava per davall de l'anterior i per davant de la represa feta a l'interior del canal central. Per tant, les aigües que circulaven per aquesta conducció eren derivades directament al tram final del canal central d'on passaven a l'interior del celler de tint i des d'allí eren expulsades a l'exterior de l'adoberia. Es tractava del desguàs de les aigües brutes generades en els dos nous dipòsits ara construïts.

En relació amb la funcionalitat d'aquests nous recipients cal destacar l'aparició d'un nivell d'argila endurida per l'acció del foc amb abundants restes de carbons que formaven els respectius paviments (u.e.: 1076 i 1075). Per tant, sembla que l'espai interior acollí alguna activitat relacionada amb el foc, almenys pel que respecta al seu moment final.

Interpretació i datació de la fase VIII

Novament resulta impossible determinar la funcionalitat i datació d'aquests nous clots i quin era el funcionament general de l'adoberia en aquest moment. Hem optat per establir un període cronològic ampli situat entre els segles XVII i XVIII (vegeu fig. 76).

Pensem que aquesta progressiva reducció del nombre d'estructures de producció destinades al tractament de la pell a les adoberies reflecteix l'inici i la decadència de l'activitat adobera a la ciutat. Així ho demostren les abundants citacions documentals relatives als segles XVIII i XIX, quan les calcineries de la casa del gremi eren utilitzades pels diferents blanquers en estrictes i regulats torns. Això podria indicar-nos que les

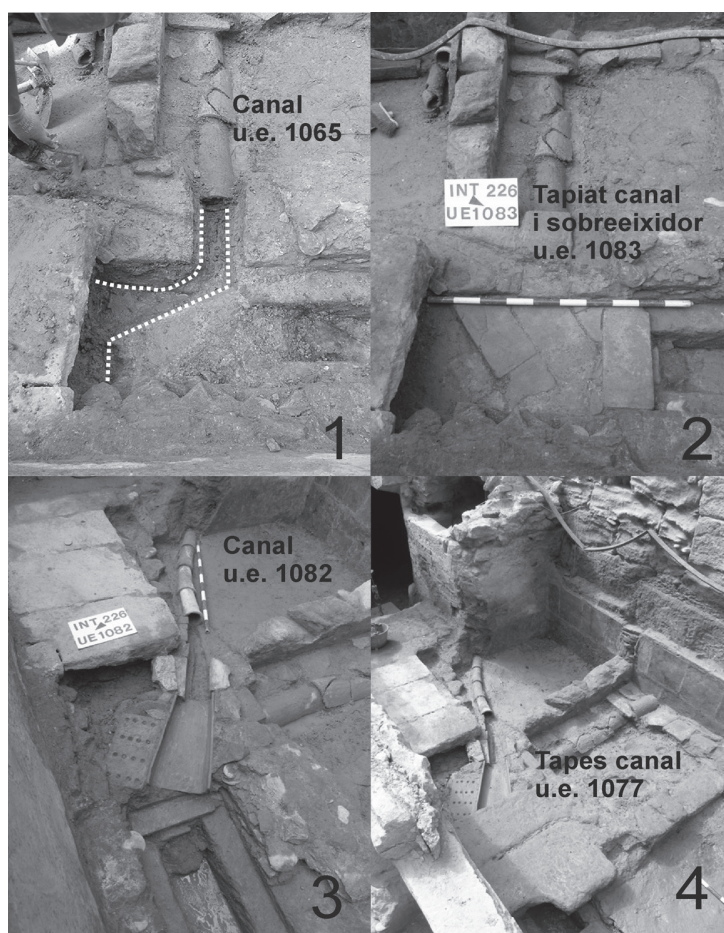

Fig. 74. 1. Detall de la connexió entre el canal 1065 i el canal central localitzada darrere del tapiat sobreexidor; 2. Coberta de la connexió anterior i base del nou canal 1085; 3. Vista del tap/sobreexidor construït a l'interior del canal central i la nova conducció sobre la superfície d'un anterior clot, introduint-se a l'interior del pou; 4. Noves lloses de pedra afegides a la fase VIII sobre el canal central, en el tram que no està ocupat pels murs de maons corresponents al tancament nord dels nous dipòsits.

Fig. 75. Vista dels paviments interiors del nou dipòsit. A la dreta (u.e.: 1076) i a l'esquerra (u.e.: 1075).

adoberies particulars estaven força abandonades o en un estat de transformació que les feia inoperants.

Fase IX, època contemporània, segle XIX

Continua la destrucció i reducció d'estructures operatives sobre la superfície de l'adoberia número 5. Els dos clots de planta quadrada anteriors són desmuntats per tal d'assolir una superfície plana i lliure a la banda sud.

El primer pas consistí a omplir el fons dels anteriors clots, en aquest cas amb argila (u.e.: 1073 i 1072). Sobre la superfície del primer clot farcit per l'estrat 1073 trobem una prima capa de morter que serveix per lligar els maons d'un nou paviment (u.e.: 1066). A l'est d'aquesta superfície, i sobre el farciment del segon dipòsit (u.e.: 1072), el paviment està fet amb pedres irregulars clavades directament en l'argila. La resta de l'espai, fins arribar a la paret del pou, està cobert amb una nova capa d'argila (u.e.: 1064) (vegeu fig. 77.1).

No sabem quin era l'estat dels dipòsits adossats a la banda nord de l'adoberia (fase VII) en aquest moment ni l'ús a què estaven destinats. En tot cas, i segons els indicis arqueològics, sabem que en aquest moment encara estaven dempeus, ja que la seva inutilització té lloc a la fase posterior, quan l'adoberia número 5 desapareix definitivament sobre el nou edifici construït a la rambla Ferran.

En relació amb l'interior del celler de tint adossat al tancament fluvial sabem que els dipòsits adossats a l'estrep sud s'havien desmuntat en aquesta fase. Així ho indica un nou baixant de morter (u.e.: 1146 i 1147) localitzat a l'entrada que ocupa la superfície del mur de tancament (u.e.: 1114) d'un dels dipòsits construïts a la fase VII (vegeu fig. 77.2). El petit baixant servia per conduir les filtracions d'aigua que no recollia el canal de desguàs connectat al pou. Ara, el desguàs a l'exterior deixa de funcionar com a canal d'evacuació dels líquids generats en el procés d'adob i torna a obrir-se el forat que des del canal porta l'aigua a l'interior del pou. També d'aquest moment són els blocs de pedra utilitzats de tapa en el tram final del canal que creua el celler (u.e.: 1124) (vegeu fig. 78).

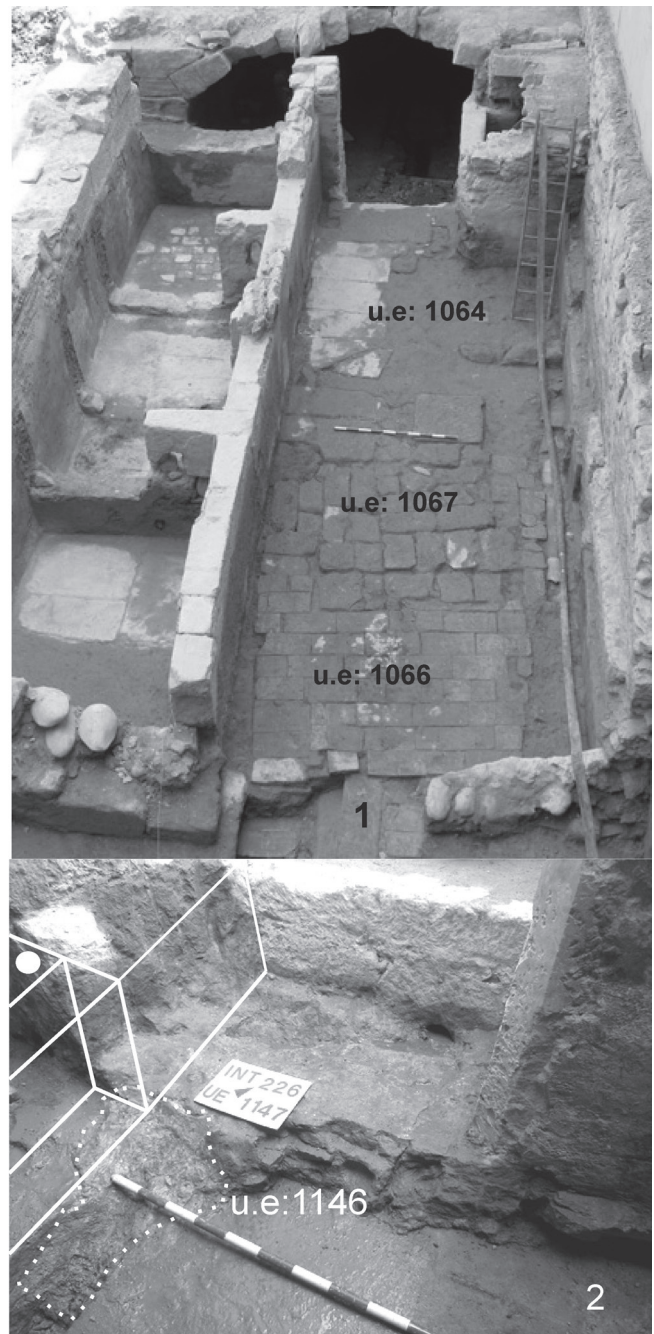

Fig. 77. 1. Vista general de la nova configuració de la banda sud de l'adoberia número 5; 2. La línia blanca restitueix la paret del pou original i del tancament nord del primer dipòsit construït contra l'estrep sud de la volta del celler a la fase VII. Es marca amb una línia discontinua el baixant de morter que ara tapia la connexió amb el pou i ocupa l'espai on abans s'aixecava la paret de l'esmentat dipòsit.

Fase X, època contemporània, final segle XIX - segle XX

En aquesta fase les adoberies desapareixen definitivament sota un nou edifici. La configuració actual del passeig de la rambla Ferran, realitzada entre l'any 1865 i el 1883, comportaria noves alineacions que s'avancen cap al riu en relació amb l'antic límit fluvial de la ciutat. Durant l'últim terç de segle XIX es construeixen els primers edificis al costat occidental de la rambla, alguns dels quals encara resten dempeus. Aquest era el cas de la casa enderrocada l'any 2006

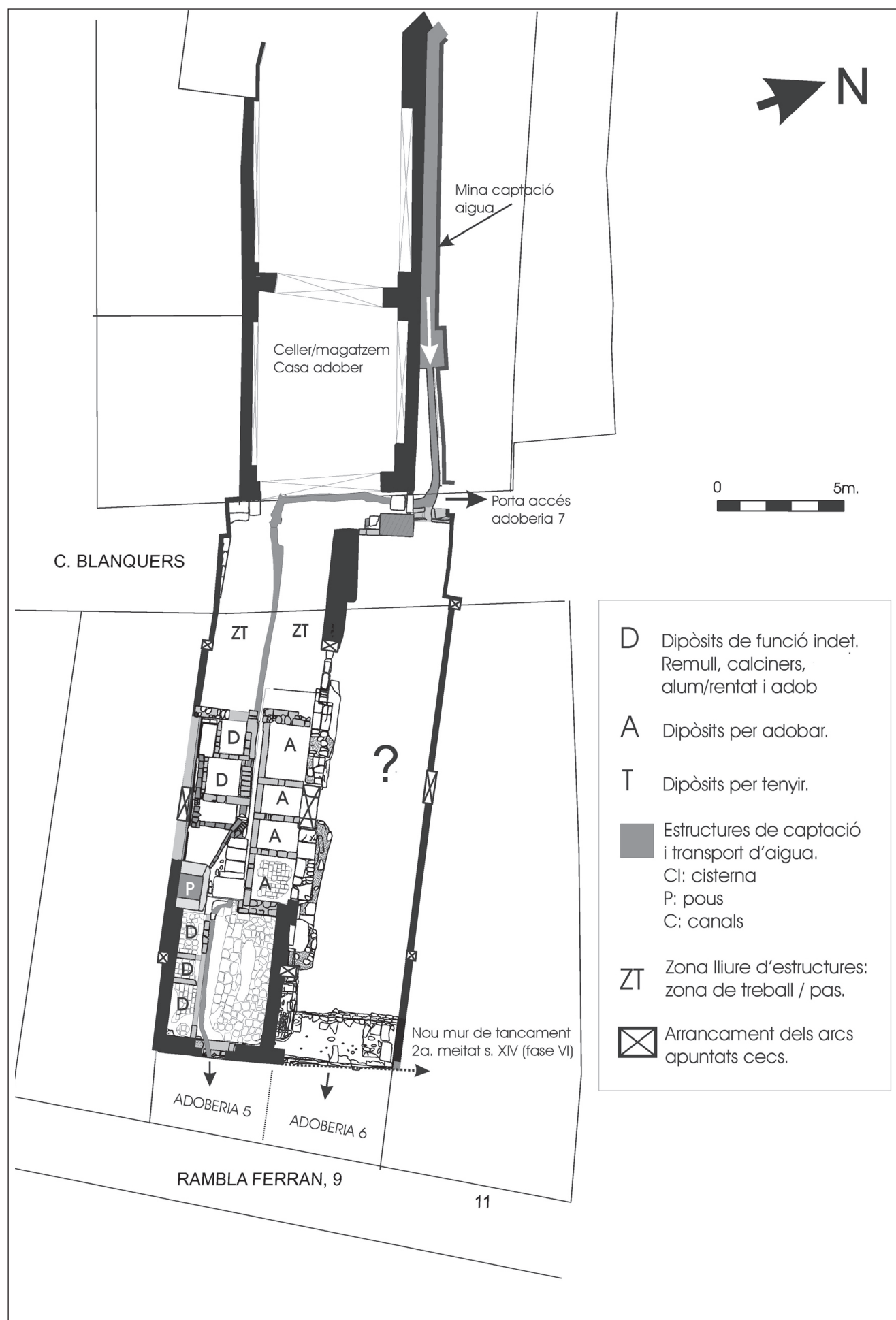

Fig. 76. Fase VIII (segles XVII-XVIII). Proposta de restitució de les adoberies 5 i 6.

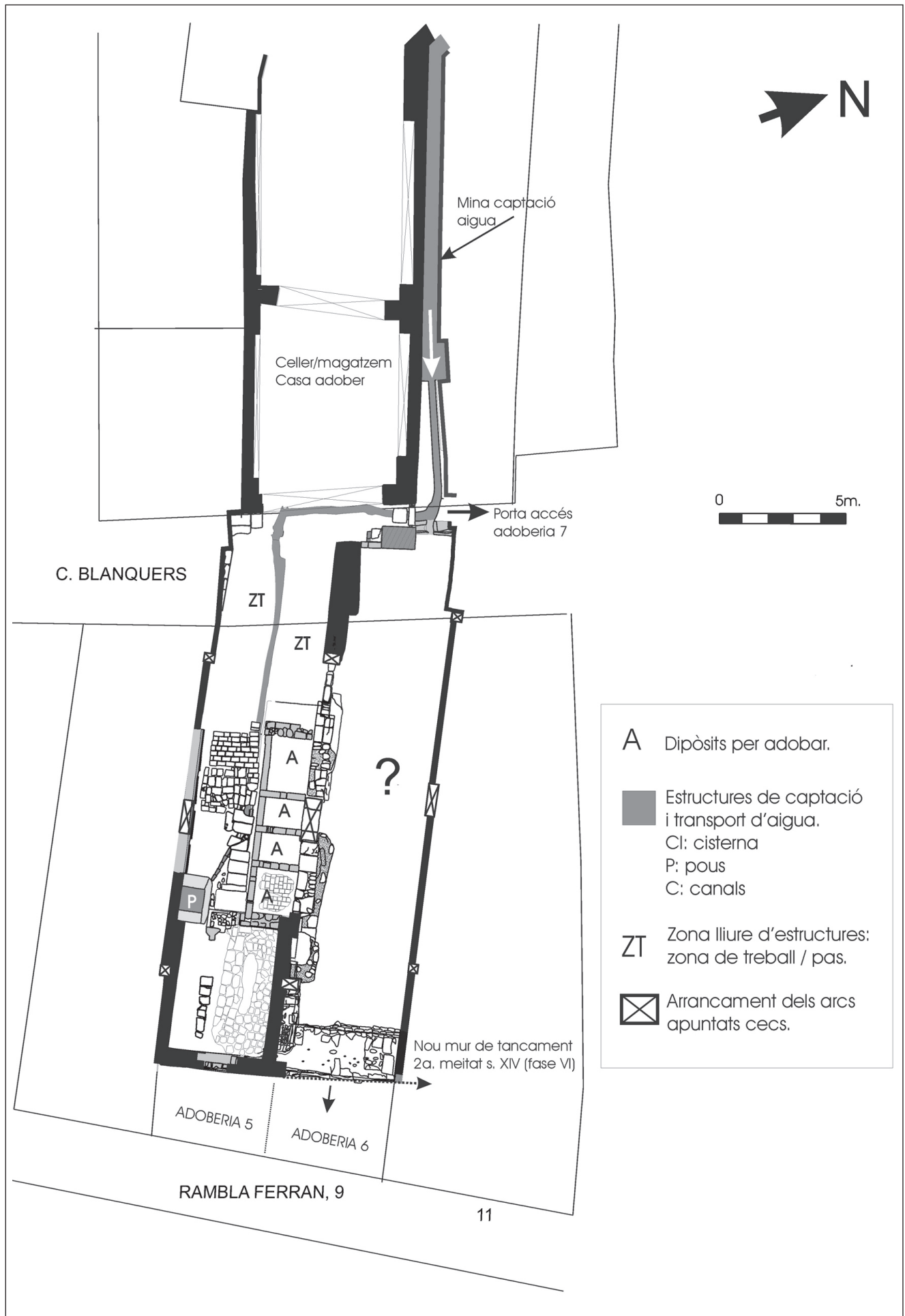

Fig. 78. Fase IX (segle XIX). Proposta de restitució de les adoberies 5 i 6.

al número 7 i sota la qual hi havia les restes de les adoberies núm. 5 i 6.

El passeig augmentà el nivell de la zona propera al riu deixant els antics obradors a una cota molt més enfonsada. A partir d'ara els nous edificis transformen els antics obradors en soterranis, com és el cas de l'adoberia 2 i 3 (rambla Ferran 3 i 5),³⁰ o bé les cobreixen sota el terra de la planta baixa, com és el cas de les adoberies 1 i 4 (rambla Ferran núm. 1 i 7). En el cas de les adoberies 5 i 6 s'opta per una solució intermèdia, que permet entendre la funció i intenció dels elements estructurals que configuren aquesta nova fase. La superfície de les adoberies 5 i 6, mina, voltes i espai sota el forjat de l'assecador s'omple de terra, s'augmenta de nivell i queda sota el terra de la planta baixa del nou edifici. En canvi, el celler de tint es manté i es transforma en un soterrani comunicat amb un altre de nova construcció localitzat entre l'antic tancament fluvial i la nova façana occidental de la rambla Ferran.

L'espai de les adoberies 5 i 6 s'unifica en un sol pati i deixa de ser un àmbit comunicat amb altres dependències, com el celler magatzem a l'oest i la possible adoberia núm. 7 al nord. Això vol dir que en aquest moment l'antiga finca o propietat adobera número 4 composta per casa/alberg i tallers se segrega i queda dividida en dues finques independents (voltes carrer Blanquers i rambla Ferran; carrer Blanquers, carrer del Carme).

Aquesta segregació queda reflectida en la nostra excavació amb el tapiat de la llum de l'arcada (u.e.: 1273) per on s'accedia a les adoberies i s'entrava al celler/magatzem. També veurem com la porta (u.e.: 1343) de comunicació a una possible setena adoberia localitzada al nord queda inutilitzada mitjançant un tapiat de pedres (u.e.: 1344).

Un cop assolit i tancat el nou espai de la finca el següent pas consistí a aixecar el nivell de les adoberies fins a la planta baixa que donava a la rambla Ferran. Primer de tot s'havia d'aturar l'aigua que brollava de l'interior de la mina mitjançant la construcció d'un envà perpendicular a l'interior de la mina de 70 centímetres d'alçada fet amb blocs rectangulars de pedra sorrenca units amb morter. L'augment del nivell d'aigua a l'interior de la mina no superava mai el coronament d'aqueta represa (146,13 msnm.) però sí que cobria el brollador d'aigua natural. D'aquesta manera la sortida d'aigua de la font quedava aturada. Només l'aigua continguda en el tram interior de la mina s'anava filtrant a poc a poc a través de la paret nord del celler/magatzem provocant humitats i filtracions que es van haver de resoldre en aquesta fase i la següent.

Malgrat que la superfície situada entre les voltes del carrer Blanquers i el celler de tint de l'adoberia número 5 havia de quedar coberta de terra, no s'es-talviaren esforços per aconseguir el drenatge del subsòl. Amb aquest objectiu s'afegí a la base dels murs que tancaven la bateria nord dels clots construïts a la

fase VII un canal de tubs de ceràmica engalzats (u.e.: 1042) protegits amb una tapa de maons plans (u.e.: 1020). Conserva un traçat de 6 metres i un pendent en direcció a l'entrada al celler (vegeu fig. 79.2).

L'entrada al celler, configurada per la paret del pou i l'angle sud-est de la bateria nord dels clots (fase VII), convertits llavors en veritables brancals, queda anul·lada mitjançant un tapiat recrescut sobre la tapa/llindar del canal central que arriba fins a l'intradós de la volta rebaixada del celler. Es tracta d'un gruixut mur de pedres i morter en el qual s'introdueix el canal de drenatge de les filtracions (u.e.: 1022). El mur tanca definitivament la comunicació entre el celler de tint i l'adoberia i serveix de contenció a les terres aportades per créixer el nivell (vegeu fig. 79.1).

Una altra obra necessària, en aquest cas encaminada a mantenir operatiu el pou d'aigua, consistí a aixecar el brocal i cobrir-lo d'una volta de maons plans disposats verticalment (u.e.: 1364). Ara, també és el moment de construir un seguit de murs a banda i banda del tancament central, corresponents a la fonamentació d'algun element estructural del nou edifici. Part d'aquests murs (u.e.: 1012, 1026, 1027 i 1028) estan encaixats a l'interior dels quatre clots de la fase VII, les parets dels quals actuen de reforç i contenció dels materials (bigues i materials constructius) de farciment.

Cal destacar la troballa al costat de la paret occidental del pou, i sobre el paviment de la fase anterior (u.e.: 1064), de diversos tubs de ceràmica apilats (u.e.: 1024) idèntics als del canal de drenatge. Materials de construcció que van quedar abandonats i coberts per les terres (u.e.: 1014) utilitzades per aixecar el nivell de les adoberies.

Totes aquestes remodelacions anaren seguides d'altres realitzades a l'interior del celler de tint. Cal recordar que l'accés original havia quedat tapiat i a partir d'ara només s'hi podrà accedir des de la banda del riu. S'havia d'obrir novament la portella localitzada en el mur de tancament fluvial, tapiada des de la fase VII (u.e.: 1370). Abans, però, calia construir un nou celler o espai soterrani localitzat entre la paret de fonamentació de la façana del nou edifici i l'antic mur de tancament fluvial. Un espai de planta rectangular de 2,30 × 5 de llarg localitzat sota l'entrada del nou edifici i al qual s'accedia a través d'una caixa d'escaleres (vegeu fig. 84).

El tapiat de l'entrada original al celler de tint rebrà un nou revestiment de morter molt fi i dur (u.e.: 1043) aplicat des de l'interior del celler. En aquesta nova paret també s'obrí un forat que recollia les aigües de drenatge transportades pel canal de tubs de ceràmica (u.e.: 1042). Aquest forat encara conservava el tap de fusta, la qual cosa demostra que des de l'interior del celler es podia captar aigua i controlar les humitats de la resta d'espai.

Però si seguia baixant aigua pel canal central del celler de tint també s'havia de prolongar l'evacuació d'aquestes fins a la línia de façana del nou edifici. Amb aquest objectiu es construeix un nou canal sota el paviment del nou celler fet amb dues parets de grans blocs de pedra (u.e.: 1096 i 1097) i una conducció de tubs de ceràmica engalzats (u.e.: 1098). La conducció es connecta, a través d'un forat obert en

30. Recordem que l'accés als soterranis de les cases construïdes al número 3 i 5 de la rambla Ferran es feia a través des de les portes obertes en el número 4 i 6 del carrer Blanquers.

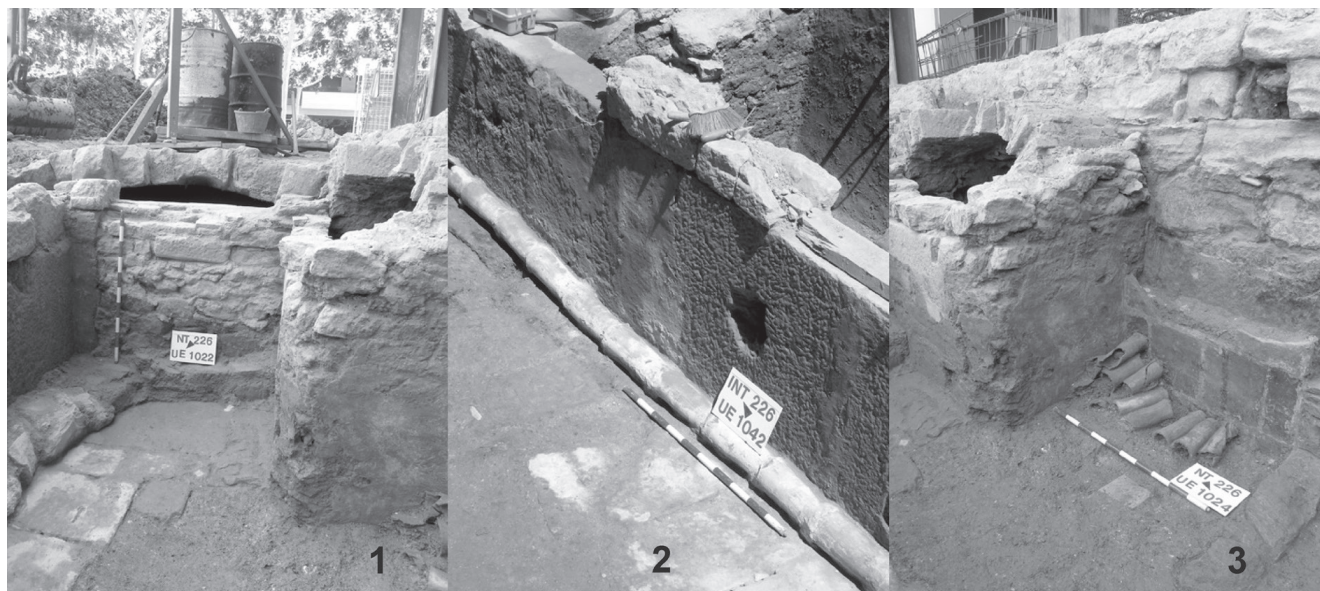

Figura 79. 1. Vista del tapiat d'entrada al celler u.e.: 1022; 2. Detall dels tubs de ceràmica del canal (u.e.: 1042) després de retirar la tapa de protecció (u.e.: 1020); 3. Detall dels tubs sobrants abandonats al costat del pou. Observeu la volta de maons (u.e.: 1364) sobre el brocal del pou.

el mur de fonamentació de la façana del nou edifici, al clavegueram públic de la rambla Ferran.

També es va voler millorar les condicions d'humitat a l'interior del celler amb la construcció d'un envà o falsa paret amb cambra. Aquest és el cas del mur (u.e. 1044) fets amb grans maons quadrats revestits amb morter hidràulic que tapa, des de la base fins a l'intradós de la volta, el mur de tancament o estrep sud de la volta del celler i els revestiments hidràulics de les parets dels clots afegits a la fase VII (vegeu fig. 81).

Un cop creuat el tancament fluvial d'època feudal és el moment de reprendre la descripció del nou soterrani. Un espai rectangular al qual s'accedia a través d'unes escales que baixaven fins al replà o llindar (u.e.: 1104) d'una porta configurada entre el mur de tancament nord (u.e.: 1103), la fonamentació de la façana del nou edifici i la volta de maons. Es tracta d'una obertura de 65 centímetres d'amplada i 1,20 d'alçada, angosta i de difícil accés que recorda l'entrada a un soterrani utilitzat de refugi o amagatall.

L'interior del celler conservava un terra de ciment (u.e.: 1102) que cobria el canal i una caixa de fusta rectangular d'1,40 × 0,70 metres i 30 centímetres de fondària (u.e.: 1100) encaixada a l'interior d'un forat delimitat per una paret de maons (u.e.: 1101).

El sostre del nou soterrani està fet amb una volta de maons rectangulars disposats verticalment units amb morter de calç (u.e.: 1106). Es tracta d'una volta de llum rebaixada perpendicular a la volta de pedra que cobreix el celler de tint. Descansa sobre el tancament fluvial del segle XIII i la fonamentació de la nova façana. Com que calia lligar les dues voltes perpendiculars i evitar que la imposta occidental de la nova volta quedés penjada i sense recolzament, s'obrí sobre la porta de sortida original i en la volta de pedra del celler, un forat quadrat on s'encaixa una volta de maons que cobreix la zona de pas entre els dos soterranis i s'introdueix perpendicularment en forma de cunya en el ronyó de la volta exterior corresponent al refugi ara construït (vegeu fig. 83).

Fig. 80. Detall del tapiat de la porta d'accés al celler (u.e.: 1022) parcialment repicat. Observeu el forat de desguàs de les filtracions i el tap de fusta.

Figura 81. Vista del revestiment i cambra que tapa la paret/estrep de la volta original del celler.

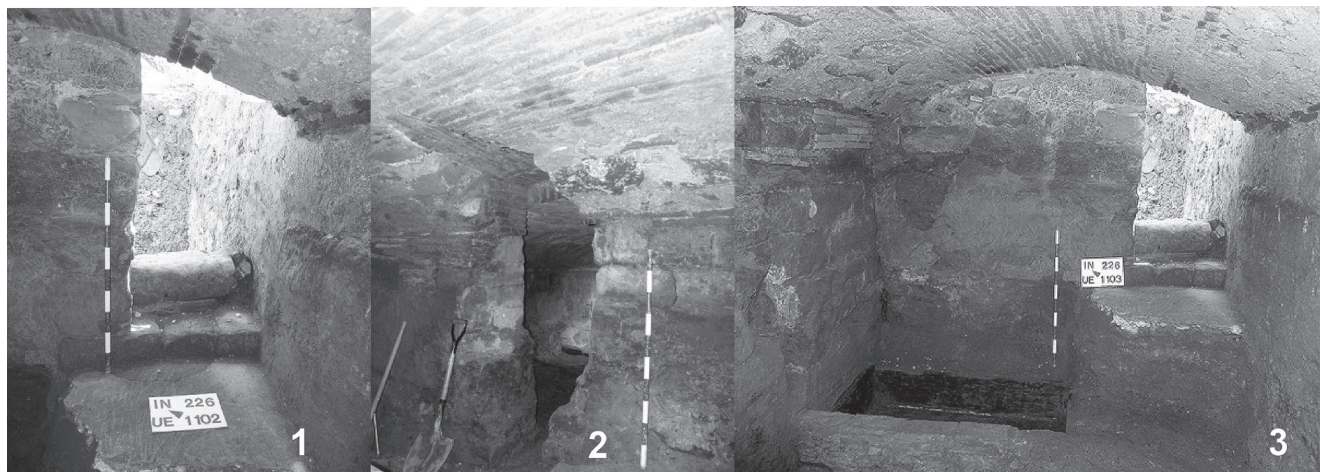

Fig. 82. 1. Detall de la porta d'entrada al nou soterrani; 2. Detall de l'obertura de pas entre els dos soterranis i l'encaix de les dues voltes; 3. Vista general de l'interior amb el mur de tancament nord al fons i en primer terme la caixa de fusta.

Interpretació i datació de la fase X

No hi ha dubte que les obres esmentades estan relacionades amb la construcció de l'edifici enderrocat que va estar dempeus fins a l'inici de l'excavació arqueològica. Segurament es podria establir amb molta precisió el moment de construcció amb una simple consulta de l'escriptura de propietat. Sabem que altres finques localitzades a la banda occidental del passeig daten de l'últim quart de segle XIX, com la que es manté encara en el número 35 de la rambla Ferran, i altres que ja s'han enderrocat, i han donat pas a nous edificis (rambla Ferran 1, 3, 5, 7 i 9).

La nova casa també té un soterrani però en aquest cas es tracta d'un espai al qual s'accedeix des de l'entrada que dona a la rambla, no desde del carrer Blanquers, com passava en els antics edificis de la rambla Ferran número 3 i 5. A més, en aquest cas, assistim a la creació d'un nou soterrani construït en l'espai guanyat al riu que es comunicava i forma un tot amb l'anterior celler de tint. En total un espai soterrani

de 39 metres quadrats cobert amb dues voltes que presenta un accés complicat i una circulació interna molt condicionada pel tancament fluvial que divideix l'espai en dos àmbits independents. Possiblement, es va concebre i reformar per a un ús diferent al de celler de productes, sense descartar que es tractés d'un refugi de persones o amagatall de productes no alimentaris amb el qual podria relacionar-se el bagul de fusta buit que vàrem trobar sota el terra de ciment.

Fase XI, època contemporània, 2a meitat del segle XX

Aquesta fase significa la definitiva desaparició de l'últim element arquitectònic de l'adoberia feudal. El celler de tint, reconvertit des de la fase anterior en soterrani, quedarà completament cegat pels sediments aportats per una conducció que recull els baixants de l'edifici i es connecta al clavegueram públic.

Immediatament després de realitzar la neteja superficial del pati van aparèixer sengles estructures circulars de maons plans que corresponien al registre dels baixants de l'edifici enderrocat (u.e.: 1010 i 1012, vegeu fig. 85.1). D'aquestes dues circumferències partien sengles canals de maons que s'unien davant de la volta de pedra del celler de tint. A partir d'aquí s'obrí un forat en el tapiat de la llum del celler i s'aixecà un mur de pedra que faria de paret del nou canal. Aquesta conducció va quedar col·lapsada i a sobre dels sediments es construí un nou canal format per un paviment de grans lloses (vegeu fig. 85.3) i fort pendent en direcció a la portella oberta en el mur de tancament fluvial. També es va recreixer la paret anterior amb pedres i filades de maons fins a tocar l'intradós de la volta (u.e.: 1034, vegeu fig. 85.2).

Com a conseqüència del col·lapse en el clavegueram públic el canal de desguàs va començar a sobreixir i a omplir fins a l'intradós de les voltes l'interior dels soterranis.

A la resta de superfície de la planta baixa de la casa apareixen diversos elements constructius encaiminats a combatre les filtracions i les humitats provocades pel col·lapse de la mina. L'aigua continguda a l'interior del traçat es filtrava a través del mur de tancament nord del celler/magatzem i des d'allí es

Fig. 83. Vista general de l'extradós de les voltes pertanyents als soterranis operatius en aquesta fase. Volta de pedra u.e.: 1127 fase II i volta de maons (u.e.: 1106 fase X), a l'esquerra de la imatge.

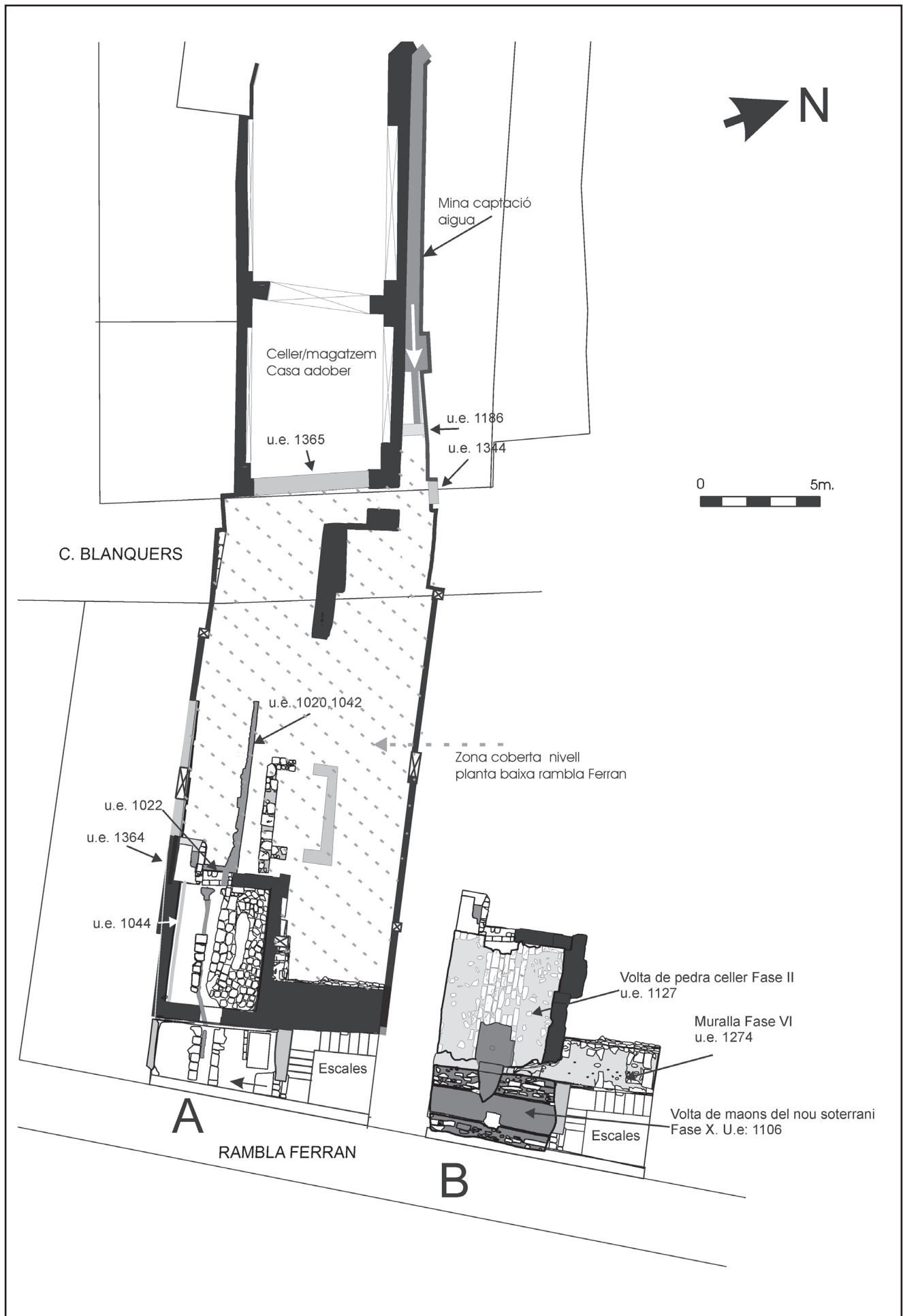

Fig. 84. Fase X (finals segle XIX). Proposta de restitució de les adoberies 5 i 6.

Fig. 85. 1. Vista del pou de registre d'un baixant; 2. Detall de la paret del canal que creua l'interior del celler de tint amb les dues fases; 3. Vista de les lloses del terra del canal en la segona fase.

dirigia cap a la superfície de l'adoberia. El lloc idoni per recollir aquesta aigua era sota les voltes i davant de la porta de comunicació entre les dues adoberies. Amb aquest motiu es van construir dos dipòsits de planta quadrada (u.e.: 1005 i 1006) que es drenaven amb una bomba elèctrica activada a través d'una boia (vegeu foto 86.2).

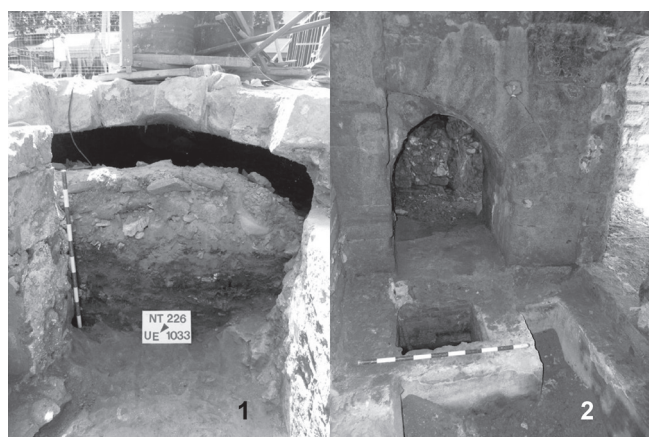

Fig. 86. 1. Vista del farciment interior creat per les filtracions del canal que recull els residus dels baixants del nou edifici; 2. Detall dels dipòsits quadrangulars que permeten recollir les filtracions acumulades a la mina i el celler/magatzem.

Un altre exemple de la lluita contra les humitats ens l'ofereix un arrebossat de ciment amb cambra interior omplerta de suro que tapa les parets del primer tram de la mina (vegeu fig. 88.1). També apareixen paviments de rajola recolzats sobre una trama d'envans, un veritable paviment flotant. Reformes que van anar encaminades a millorar les condicions dels espais situats sota les voltes, ara convertits en magatzems dels establiments comercials que donaven a la rambla Ferran.

Les següents imatges són el testimoni gràfic del final de la seqüència constructiva realitzada sobre l'espai ocupat per les anti-

gues adoberies i de l'estat en què es trobaven abans d'iniciar els treballs arqueològics (vegeu figs. 87-88).

Conclusions

Complex adober és la paraula que millor defineix les adoberies feudals de Lleida. Compartir envans de separació, construir voltes amb estreps comuns que suporten l'actual carrer Blanquers i aixecar un nou mur de tancament fluvial és la materialització d'un projecte en què participaren de cop diversos propietaris, estimulats per interessos comuns entre els quals no es pot descartar el paper o influència que tingué algun decret reial, municipal o gremial del qual no tenim constància documental.

En totes les ciutats la localització de les adoberies estava directament relacionada amb la possibilitat de captar aigua, evacuar-la i evitar les molèsties causades per la pudor dels residus. Per aquesta raó, l'emplaçament idoni seria fora dels recintes emmurallats, prop dels regs i els cursos d'aigua. En el cas de Lleida les adoberies estan dins el recinte clos de la ciutat feudal, darrere del mur de tancament fluvial. Segons la documentació escrita les calcineries s'estenien des de la Cuirassa (actual baixada de la Trinitat) fins al carrer de l'Aiguardent. Ocupaven una part important i cèntrica situada entre les dues parròquies més importants i antigues de la Lleida

Figura 87. 1. Vista dels treballs de repicat dels arrebossats de ciment que cobrien l'intradós de les voltes, duts a terme a peu pla a causa del considerable augment del nivell ocorregut al llarg de les fases X i XI; 2. Estat del pati després d'enderrocar la casa de la rambla Ferran número 7.

Fig. 88. 1. L'entrada a la mina tapiada després de retirar la cambra de revestiment; 2. Estat de l'interior de les voltes amb les prestatgeries de begudes utilitzades pel bar Las Vegas.

feudal (Magdalena i Sant Joan). Els propietaris i beneficiaris de l'explotació d'aquests obradors tenien les cases a la terrassa superior, espai urbà comprès actualment entre el carrer Blanquers i el Carrer del Carme. Un lloc de pas obligat per a les persones i mercaderies en època feudal que actualment forma part de l'eix comercial.

L'urbanisme del pendent sud-est del turó s'organitza des de l'antiguitat en terrasses. Emplaçar les adoberies en la terrassa més baixa i propera al riu va permetre foradar amb facilitat les bosses d'aigua acumulades a la base del turó i derivar aigua cap a les adoberies. Es tractava de les aigües pluvials filtrades des de la banda nord del turó que s'acumulaven en bosses interiors formades per la descomposició de les vetes d'argila. Aigua bona i abundant que brollava amb un cabal i temperatura constant tot l'any i tenia unes propietats excel·lents per a l'adob de les pells.³¹ La sèquia d'Alcarràs, que passava entre els murs de tancament fluvial de la ciutat i el riu Noguerola, facilitava l'evacuació de les aigües residuals.

En el decurs de les intervencions arqueològiques s'han identificat sis adoberies. A excepció de la número 1, de planta quadrada, la resta són pràcticament idèntiques. Patis allargats i estrets, perpendiculars al tancament fluvial amb estructures de producció localitzades davall de les voltes del carrer Blanquers. La fase II de la INT-226 és la que permet reconèixer amb major precisió la distribució de les zones productives i aporta una visió més completa del procés d'adob de les pells (vegeu fig. 44). Moment constructiu al qual s'associen unes estructures i espais productius idèntics als documentats a les adoberies 2 i 3 (INT 149).

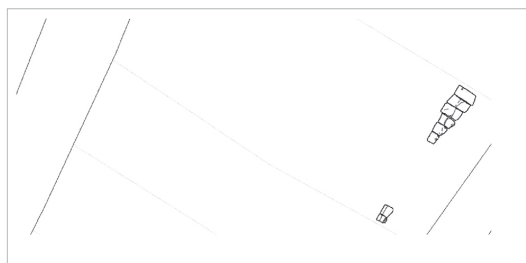
31. L'any 1780 Jaume Caresmar escribia en relació amb Lleida: "La proci6n ventajosa que goza esta ciudad de las aguas que fluyen y nacen a la parte oriental del castillo, desde donde se dirigen a las tenerias, obrando su calidad el especial beneficio de purgar mucho los cueros, y el de dexarlos sobre manera suaves, limpios y consistente." Torras i Ribé 1991, 83, citació 50 recollida de l'obra *Discurso sobre la agricultura e industria, con la inclusi6n de la consistencia en que se halla cada Partido o Vegueria 1780*, 489-490. Biblioteca de Catalunya, Fons de la Junta de Comerç.

Ja hem vist que des de la fase inicial (fase II 1200-1250) els diferents tallers disposaven de totes les estructures per transformar les pells animals en cuir, des del remull i encalcat, passant per l'adob i el tintat final. El registre arqueològic no és concloent però la mida dels clots i la documentació del procés de tintat apunten cap a l'elaboració de pells petites (oví, caprí). Tallers amb un alt grau tecnològic en consonància amb el renom que les manufactures de cuir elaborades a la ciutat tenien en molts indrets de la península i el sud de França.

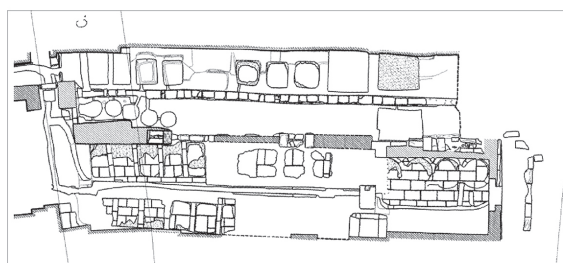
A l'adoberia número 5 podem establir amb seguretat que durant els set-cents anys que hi ha entre la fase II i la IX, s'hi realitzaren activitats relacionades amb la transformació de la pell en cuir. Es tracta d'un llarg període de temps amb reformes molt importants. Ja hem exposat les dificultats del registre arqueològic per determinar quins eren els usos de les estructures en cada fase. Amb tot, la inutilització dels clots de l'adoberia número 6 durant la primera meitat del segle XIV (fase V) i la seva posterior transformació en un espai lliure d'estructures de producció durant el tercer quart del segle XIV (fase VI) ens indica canvis importants que reduïren la capacitat productiva de l'adober propietari de la casa/alberg núm. 4. Si avancem en el temps, i en relació amb el mateix adober, l'obrador identificat amb el número 5 també és el reflex d'importants canvis que demostren una constant reducció del nombre de clots operatius. Testimonis que demostren una reducció del nombre de pells adobades, o, pel contrari, una especialització, com per exemple el tintat de les pells. Per tant, totes les fases documentades en aquesta adoberia són el reflex de l'evolució i el final de la indústria de la pell, que havia tingut el seu millor moment entre els segles XIII i XV (vegeu fig. 89).

Les característiques constructives de les adoberies demostren la importància que aquesta activitat tingué en la Lleida feudal. Podem assegurar que les adoberies de Lleida són un dels conjunts preindustrials destinats a la transformació de la pell en cuir més antics i millor conservats de tot l'Estat espanyol.

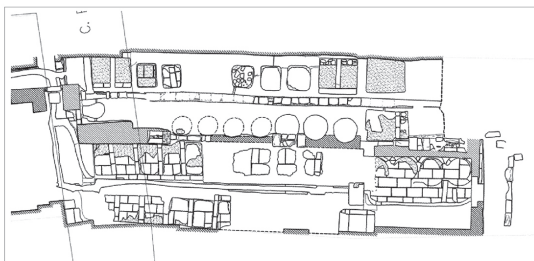
És important explicar els arguments utilitzats per datar les onze fases constructives individualitzades. Primer de tot, cal indicar que l'absència de sediments

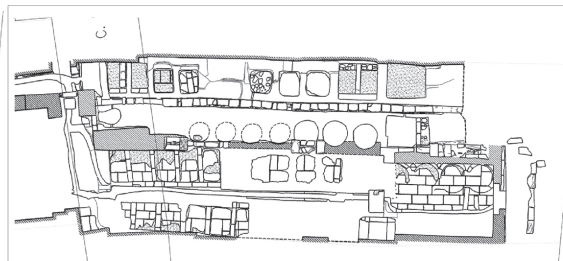
Fase I Lleida andalusina (segle X dC)

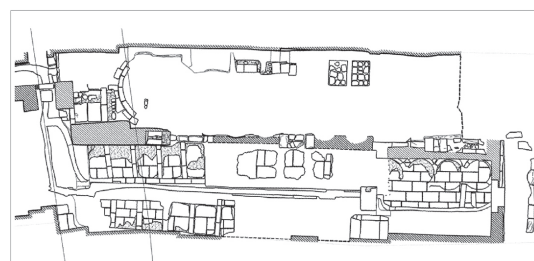
Fase II Lleida feudal (1200-1250)

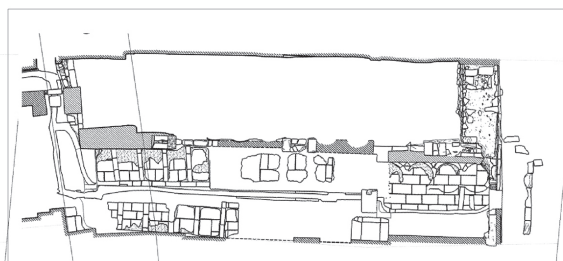
Fase III Lleida feudal (1250-1300)

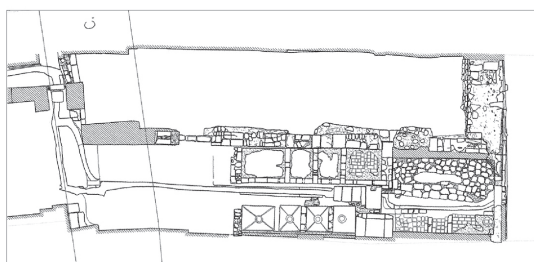
Fase IV Lleida feudal (1250-1300)

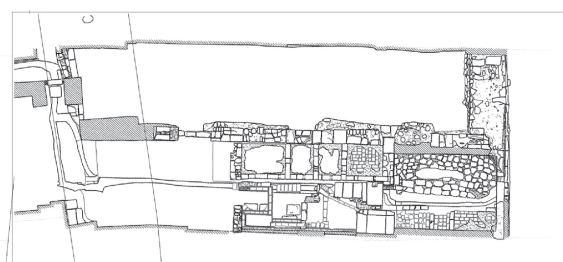
Fase V Lleida feudal (1300-1350)

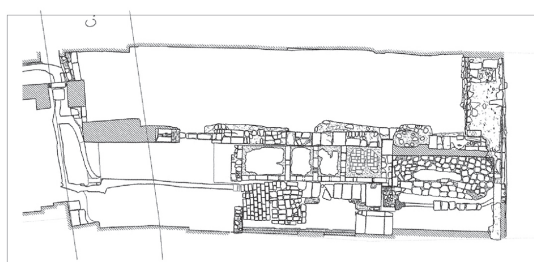
*** Fase VI Lleida feudal (1350-1375)**

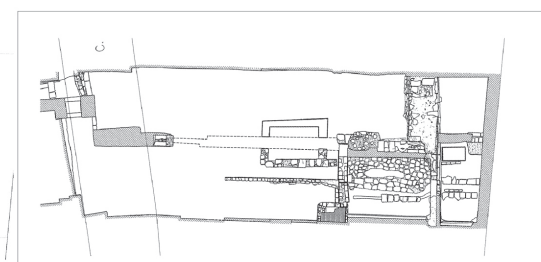
Fase VII Lleida feudal/moderna (segle XV-XVI)

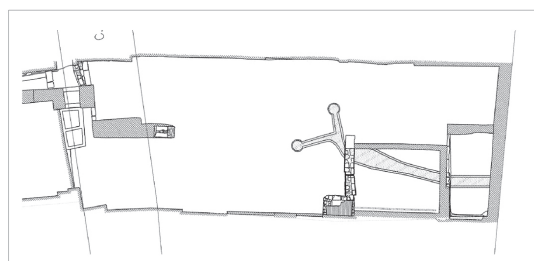
Fase VIII Lleida moderna (segles XVII-XVIII)

Fase IX Lleida contemporània (segle XIX)

Fase X Lleida contemporània
(finals segle XIX / 1a. meitat segle XX)

Fase XI Lleida contemporània (2a. meitat segle XX)

INT-226

Croquis plantes de fase.
Proposta de datació.

***Fase datada amb materials arqueològics.**

Fig. 89. Plantes de les diferents fases de les adoberies.

amb materials arqueològics (vaixel·la i monedes) en la majoria de fases dificulta molt aquesta tasca. Malgrat això, i pel que respecta al moment inicial de les adoberies o calcineries, la documentació coneguda ens permet assegurar que en el llavors conegut carrer dels Sabaters hi havia des de principis del segle XIII diversos adobers/calcinaires amb propietats residencials i productives, en el mateix indret on estan emplaçades les adoberies descobertes (fase II, 1200-1250).

L'única fase amb materials arqueològics que permet una datació i que, a més, està relacionada amb un fet tan important com la inutilització de l'adoberia número 6 i la reconstrucció del seu tancament fluvial, és la número VI (1350-1375) (vegeu fig. 89).³² Aquesta fase atorga un caire de credibilitat a la datació del moment inicial, ja que el fet d'encabir dos reformes tan importants i generals com les representades per les fases IV i V, en l'espai temporal existent entre el 1200/1250 i el 1350/1375 resulta perfectament creïble i coherent, i més si tenim en compte que es tractava d'estructures d'un alt cost de construcció que havien d'amortitzar-se i que es mantenien amb pocs canvis durant molts anys.

Descobrir les adoberies i veure la relació que tenien amb les cases i els soterranis localitzats entre el carrer Blanquers i el carrer del Carme permet assegurar que la forma de les propietats actuals es correspon exactament amb la dels adobers d'època feudal (vegeu fig. 7).

Es tracta de cases allargades des d'on es podia accedir, interiorment i entrant des del carrer del Carme (llavors de la Coltelleria), a les adoberies localitzades darrere del mur de tancament fluvial. El primer soterrani d'aquestes cases localitzat sota la planta baixa que dona al carrer del Carme encara serveix actualment per sortir al carrer Blanquers i el segon, en molts casos inutilitzat, i sense comunicació amb les cases que donen a la rambla Ferran, servia fins al segle XIX per accedir a les adoberies situades darrere del tancament fluvial (vegeu fig. 21).

Pròximament seran visitables les adoberies número 5 i 6. També cal destacar que a partir d'aquest moment l'únic pati amb possibilitats futures és el número 11 de la rambla Ferran, el qual allotja amb tota seguretat un setè espai productiu comunicat amb la sisena i cinquena adoberia, pertanyent al propietari de la casa/alberg núm. 4.

Conscients de l'abast d'aquest complex adober creiem que és necessari protegir la forma i els elements arquitectònics de les adoberies que encara es conserven en la planta baixa, soterranis i subsòl dels edificis del carrer del Carme, Blanquers i rambla Ferran. Una declaració d'àrea etnològica o ampliació de la protecció arqueològica, referida exclusivament al subsòl, resultaria interessant per protegir les adoberies i aconseguir que els seus elements arquitectònics es documentin i es recuperin en futures reformes.

Xavier Payà

Servei Municipal d'Arqueologia
Ajuntament de Lleida
xpaya@paeria.es

Rebut: 12-11-2009
Acceptat: 15-02-2010

32. Una fase de cronologia i significació idèntica és la número IV de la INT-149. La construcció d'un nou mur de tancament fluvial idèntic travessa la superfície de l'antiga adoberia núm. 1 que significa la definitiva amortització d'aquest espai com a taller industrial.

Bibliografia

- ALLUÉ, J. M., ENRICH, J., FERNÁNDEZ, M. (2002). *El Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia*. Quaderns de didàctica i difusió, 14, MNATEC. Terrassa.
- BADIAS, J., SAULA, O., ENRICH, J., ENRICH, J. (2003). L'adoberia dels segles XVI-XVII del Molí del Codina (Tàrraga, Urgell). A: *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (2002)*. Vol. II, 859-864. Sant Cugat del Vallès.
- BARRIENTOS, A. (2000). *Informe arqueològic INT-111. Carrer Blanquers, 4-6 / Rambla Ferran, 3-5*. Lleida. Inèdita.
- BOLÒS, J. (2008). *Dins les muralles de la ciutat. Carrers i oficis a la Lleida dels segles XIV i XV*. Pagès Editors. Lleida.
- DIDEROT & d'ALEMBERT (2002). *L'encyclopédie. Art du cuir*. París.
- Els Costums de Lleida (1997). *Els Costums de Lleida*. Ajuntament de Lleida.
- ENRICH, J., PEDRAZA, X., PUIG, M. (1990). *Cal Granotes. Una adoberia del segle XVIII*. Museu Comarcal de l'Anoia. Igualada.
- ENRICH, J., ENRICH, A., ENRICH, J. (2007). Evolució tecnològica de l'adob de pells a l'etapa preindustrial. A: *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (2006)*. Vol. I. Sant Cugat del Vallès: 76-91.
- FUENTE, F. (2002). *L'adob de la pell a Vic*. Museu de l'Art de la Pell.
- GONZALEZ, R., ROJAS, T., ENRICH, J., FERRERA, V., MERCADO, M., CANTARELL, C., GÓMEZ, M., ENRICH, A. (2007). L'adoberia de can Ginebreda: un exemple d'arqueologia industrial a Granollers. A: *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (2006)*. Vol. I. Sant Cugat del Vallès: 52-66.
- GRAS, R. (1988). *La Paeria de Lleida. Organización Municipal 1149-1707*. Lleida.
- IZQUIERDO, R. (1996). Unas tenerías excavadas en la ciudad hispano-musulmana de Vascos (Toledo). *Arqueología y Territorio Medieval*, 3. Universidad de Jaén: 149-165.
- LLADONOSA, J. (1974). *Història de Lleida*. Vol. I. Lleida.
- LLADONOSA, J. (1976). *Las calles y plazas de Lérida a través de su historia*. Vol. IV. Ajuntament de Lleida. Lleida.
- LLADONOSA, J. (2007). *Els carrers i places de Lleida a través de la història*. Edició a cura de Joan Ganau i Casas. Ajuntament de Lleida. Lleida.
- MADOZ, P. (1850). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Vol. X.
- PAVON, B. (1999). *Tratado de arquitectura hispanomusulmana. Volumen II: Ciudades y Fortalezas*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Madrid.
- PAYÀ, X., LORIENTE, A. (1998). Excavacions al Bar Clavé de Lleida: Vuit segles d'ocupació medieval. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 8: 197-201.
- PAYÀ, X. (2005). *Memòria intervenció 149, Rambla Ferran 1, 3, 5 i 7 (2002-204)*. Lleida. Inèdita.
- PAYÀ, X. (2009). *Memòria intervenció 226, Rambla Ferran 9 (2006)*. Lleida. Inèdita.
- PERGAMINS (1998). *Pergamins. Catàleg de l'arxiu municipal de Lleida*. Ajuntament de Lleida. Lleida.
- PLEYAN DE PORTA, J. (1873). *Apuntes de Historia de Lérida*. Lleida.
- PLEYAN DE PORTA, J. (1877). *Guia-Cicerone de la Ciudad de Lérida*. Lleida.

RIUDOR, N. 1998. *Muralles i fossats: obres (1366-1367)*. Treball de doctorat inèdit.

SABATÉ, F. (2003). *Història de Lleida. Alta edat mitjana*. Volum II. Pagès Editors. Lleida.

SALAZAR, A. (2003). *Memoria de la intervención arqueológica en las antiguas tenerías del entorno de San Segundo, en Ávila*. Memòria inèdita.

TORRAS I RIBÉ, J. M. (1991). *Curtidores y tenerías en Catalunya: organización de un oficio preindustrial (S. XIV-XIX)*. Colomer Munmany. Vic.

TORRAS I RIBÉ, J. M. (1994a). La industria del curtido en Cataluña: del trabajo manual al uso de la energía eléctrica. A: *La cara oculta de la industrialización española*, Madrid: 295-319.

TORRAS I RIBÉ, J. M. (1994b). Els oficis de blanquer i assaonador a Catalunya durant els segles moderns. *Separata del Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis històrics*, 5: 11-28.

TRESSERRAS, J. (2000). Análisis de residuos arqueológicos de un depósito de la intervención 86 (BAR CLAVÉ) A: ALONSO, N. (coord.). *Paisatge, agricultura i alimentació en la Lleida romana i islàmica. Informe de la fase II*. Lleida.